# Словник-довідник літературознавчих термінів

*За редакцією О.В. Бобиря*

УДК 82.0(038)
ББК Ш 40
С 48

**Рецензенти:**

***Л. Б. Тарнашинська*** – доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України;

***Т. П. Чередник*** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

Редактор ***– Г. І. Гладіна***

**С** 48 **Словник-довідник літературознавчих термінів** / Упор. : О.В. Бобир, В.Й. Буденний, О.Б. Мамчич, Н.П. Нікітіна ; за ред. О.В. Бобиря. – Чернігів : ФОП Лозовий В.М., 2016. – 132 с.

**ISBN 978-617-7323-62-3**

У словнику-довіднику представлено літературознавчі терміни, що допоможуть проаналізувати, інтерпретувати літературні твори з погляду ідейно-художньої концепції та визначити їхню виховну роль.

Розрахований на студентів педагогічних вишів України, вихователів та вчителів, усіх, хто цікавиться мистецтвом слова.

УДК 82.0(038)
ББК Ш 40

Рекомендовано до друку вченою радою
Чернігівського національного педагогічного університету
імені Т.Г. Шевченка
(протокол № 9 від 30 березня 2016 р.)

ISBN 978-617-7323-62-3

# Слово до читача

Чиста, щира рідна мова підносить і ушляхетнює особистість, а тому досконало володіти нею має кожен. Особливо це стосується вчителів, мова яких має бути взірцем для наслідування, адже, за влучним висловом В.О. Сухомлинського, «слово – це найважливіший педагогічний інструмент, його нічим не замінити».

Як же зробити нашу мову багатшою, яскравішою, виразнішою? Для цього є величезна кількість образних засобів, які живуть з нашим народом тисячоліття… Це прислів'я, приказки, афоризми, фразеологізми, крилаті вислови, казки, легенди, пісні, думи, балади тощо. Вони, ці скарби, різного змісту – і героїчні, і філософські, і ліричні, і родинно-побутові. У них – пам'ять безсмертного народу, його досвід, спостереження, уявлення, вірування, звичаї. У них – мудрість багатьох поколінь. Оволодіваючи цим багатством, людина зробить свою мову барвистою і соковитою.

Високий рівень словесності підтримується також зусиллями майстрів слова – прозаїками й поетами, які, в свою чергу, черпають мовні запаси з народних глибин.

Кожний учитель початкових класів – насамперед словесник. Так, у першу чергу, до них – учителів, вихователів, студентів факультетів початкового навчання педагогічних вишів – звернено наше слово. У фаховій підготовці вчителів початкових класів зовсім не випадково так багато місця відводиться викладанню мовознавчих дисциплін, і серед них – курс «Дитячої літератури».

Художня література – це мистецтво слова, вираження духовного життя народу, а тому аналітична робота з творами повинна допомагати учителям, студентам, учням осягати їхній художній зміст, виявляти конкретні, індивідуальні, загальні риси письменницького хисту, формувати естетичні смаки, навички, оцінки явищ словесного мистецтва, підносити культуру сприймання літературного твору як своєрідну художню неповторність. А для цього потрібні знання з теорії літератури. «Словник-довідник літературознавчих термінів», пропонований нами, покликаний допомогти в цьому майбутнім учителям початкових класів, вихователям дошкільних закладів. Також він може стати в нагоді досвідченим педагогам, що мають ознайомити своїх вихованців з літературою як мистецтвом слова, сформувати їхню читацьку компетентність.

Звертаємо увагу на деякі специфічні риси словника:

**– обсяг словника.** У порівнянні з літературознавчими енциклопедіями й академічними словниками, розрахованими на науковців і вчителів-філологів, словник-довідник є значно меншим за обсягом;

**– добір термінів.** Зважаючи на те, що студенти, які навчаються за спеціальністю «дошкільна освіта» та «початкова освіта», опановують лише курс «Дитяча література», упорядники свідомо дещо скоротили термінологічний ряд. Передусім, було обрано літературознавчі терміни, необхідні для аналізу будь-якого художнього

твору, а також ті, що активно використовуються в галузі літератури для дітей (фольклор, лімерик, фентезі тощо);

**– ілюстративний матеріал.** До більшості дефініцій паралельно з прикладами «високої» поезії та прози української літератури дібрано літературно-ілюстративний матеріал, який цілеспрямовано взято з теренів української та світової літератури для дітей, що дало можливість, з одного боку, не звужувати змістовий набір матеріалу, а з другого, – зберегти специфіку «Словника»;

**– визначення для вчителя початкової школи, чиї учні мають опанувати наведені поняття.** Беручи до уваги, що, відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти, учні мають бути ознайомленими «з дитячою літературою в авторській, жанровій, тематичній різноманітності», а також засвоїти елементарні літературознавчі поняття, у «Словнику-довіднику» подано зразки адаптованих визначень (їх позначено смайликом ☺).

У процесі створення «Словника-довідника» було використано «Українську літературну енциклопедію», «Літературознавчу енциклопедію» Ю. Коваліва, «Словник літературознавчих термінів» В. Лесина та О. Пулинця, «Літературознавчий словник-довідник» (за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка) та ін.

*Авторський колектив*

# А

**Абза́ц** *(від нім. absatz – пауза в мові, виступ на сходах)* – 1. Відступ у початковому рядку друкованого чи рукописного тексту. 2. Частина зв'язного тексту, що характеризується тематичною цілісністю й відносною закінченістю думки, в якій перший рядок починається відступом праворуч, а останній закінчується перед новим відступом. Якщо новим рядком виділяється тільки одне речення, це означає, що на цій фразі автор робить особливий змістовий наголос. В процесі читання твору А. вимагає довшої паузи, ніж це буває після закінчення речення.

☺ **Абзац** – 1. Відступ у початковому рядку тексту. 2. Частина тексту від одного відступу до іншого.

**Аболіціоні́стська літерату́ра** *(англ. abolition – скасування)* – література, яка виникла в XIX ст. в США під впливом боротьби за скасування рабства негрів. Найвизначнішим твором А.л. став роман Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» (1852).

**Абракада́бра** *(від грец. abraxos – назва божества і давньоєвр. dâbär – слово)* – таємниче слово, що мало характер замовляння від лихоманки і писалось на амулетах. Зараз цей термін вживається часом у критичних статтях як синонім безглуздя, нісенітниці, незрозумілого набору слів, а також у багатьох дитячих жартівливих пісеньках, забавлянках, лічилках, дражнилках тощо. Н-д:

*Ішли коні під мостами*
*З золотими копитами,*
*День,брень,*
*Вийшов пень.*

**Абревіату́ра** *(італ. abbreviatura від лат. abbrevio – скорочую)* – складноскорочене слово, створене з перших частин або з перших літер кількох слів. Н-д: НСПУ – Національна спілка письменників України, ВНЗ – вищий навчальний заклад, студрада – студентська рада.

**Авансце́на** *(франц. avant-scène)* – 1. Передня частина театральної сцени між завісою і рампою. Використовується в театрі для постанов невеличких інтермедій, коротеньких сцен перед завісою, які посилюють зв'язки між картинами. 2. Переносно: видне, перше місце, на виду в усіх.

**Автенти́чний** *(від грец. authentikõs – на підставі безпосередніх даних, достовірно)* – цілком вірогідний, дійсний, заснований на першоджерелах. Літературознавство вивчає А. тексти – це точні тексти, що йдуть від автора: рукописи, першодруки, авторські коректури тощо.

**Автобіогра́фія і автобіографі́чний твір** *(від грец. autos – сам, bios – життя та graphф – пишу)* – літературний жанр: опис власного життєвого шляху на підставі спогадів. Жанр А. часто наближається чи й переплітається з мемурами, коли автор від

розповіді про себе переходить до розкриття подій, свідком яких він був.

У спадщині Т. Шевченка є і А., і автобіографічна повість «Художник», а також багато автобіографічних творів, що містять елементи А. (пролог до поеми «Гайдамаки», поезія «Мені тринадцятий минало»). Український письменник А. Дімаров написав А. тетралогію «На коні і під конем».

☺ **Автобіографія** – опис власного життєвого шляху.

**Авто́граф** *(від грец. autos – сам і grapho – пишу)* – власноручний рукописний текст твору, а також лист, напис на книзі, просто підпис автора, історичного діяча, відомої людини (вченого, космонавта, артиста). А. видатних людей, як і рукописи, старанно збираються і зберігаються в архівах, музеях, книгосховищах і слугують предметом вивчення текстологів, літературознавців, редакторів, видавців.

**Автокри́тика** *(від грец. autos – сам і krinein – судити)* – судження, а часом і критичні статті письменника про власні твори. Автокритичні матеріали зустрічаємо в листах письменників, автобіографіях, у передмовах і післямовах до творів тощо. Такі висловлювання допомагають зрозуміти історію творчого задуму, мотивацію письменницького натхнення. Одним із яскравих прикладів А. є стаття В. Нестайка «Чому я пишу для дітей».

**Авто́нім** *(від грец. autos – сам і onoma – ім'я)* – справжнє ім'я автора, на противагу імені вигаданому – псевдоніму. А. Лесі Українки – Лариса Косач (по чоловікові Квітка), Панаса Мирного – Панас Рудченко, Памели Треверс – Хелен Гофф, Марка Твена – Семюел Клеменс, Сірої Сови – Веша-Куоннезін, Корнія Чуковського – Микола Корнейчуков, Януша Корчака – Генрік Гольдшмідт.

**Автопорте́т** *(від грец. autos – сам і франц. portrait – зображення)* – портрет митця, написаний ним самим. Широко відомі мальовані А. Т. Шевченка. З образотворчого мистецтва цей термін перейшов і до літератури. Н-д, автор смішних лімериків, англійський поет Е. Лір, написав віршований А.:

*Як же Ліра цього не любити!*
*Понаписував стільки книжок!*
*Скаже хтось: – Буркотливий, сердитий…*
*Інші скажуть: – Чудовий дідок!..*

☺ **Автопортрет** – портрет художника, написаний автором, або опис зовнішніх рис самого письменника.

**А́втор** *(від лат. au(c)tor – творець)* – особа, яка створила цей художній, науковий, музичний чи якийсь інший твір.

☺ **Автор** – людина, яка написала твір.

**Авторизо́ваний** *(від лат. auctorare – свідчити, підтверджувати)* – погоджений з автором, перевірений ним. А. може бути переклад твору іншою мовою, а також інсценізація чи екранізація твору, зроблена будь-якою особою з дозволу і під наглядом автора. Так, 1964 р. студією Волта Діснея було знято художній фільм за сюжетом казки П. Треверс «Мері Поппінс». Письменниця не тільки дала згоду на екранізацію свого твору, але й була консультантом кіномитців.

**А́вторська мо́ва** – на відміну від мови персонажів (прямої мови), текст у літературному творі, за допомогою якого письменник безпосередньо від себе характеризує події й образи. А. м. повинна бути зразком літературної мови для читачів. У більшості творів розповідь ведеться від третьої особи, іноді – від першої (оповідання Марка Вовчка), однак розповідь від першої особи не завжди слід ідентифікувати з А. м.

**А́вторський ві́дступ** – елемент композиції твору; авторське коментування зображених у творі картин і образів. Іноді письменник перериває сюжетну лінію твору й вступає в пряму розмову з читачем (рідше з персонажем), оцінює зображуване, висловлює свої застереження, роздуми й почуття, як, н-д, Т. Шевченко в поемі «Катерина», змальовуючи тяжку долю жінки-покритки, звертається до читачів:

*Отаке-то лихо, бачите, дівчата,*
*Жартуючи, кинув Катрусю москаль…*
*…………………………………………*
*Шануйтеся ж, любі, в недобру годину,*
*Щоб не довелося москаля шукать.*

А. в. допомагають глибшому розкриттю ідеї й усього змісту твору, посилюють його вплив на читачів.

А. в. бувають ліричними, філософсько-публіцистичними, історичними та ін. Так, н-д, наповнена ліричними А. в. повість А. Дімарова «Блакитна дитина».

**Адапта́ція те́ксту** *(від лат. adaptare – пристосовувати)* – деяке спрощення тексту твору з тим, щоб зробити його, в разі необхідності, більш доступним для дорослих читачів, а також для дітей. Текст зазвичай скорочується, спрощується синтаксис, виключаються складні звороти, маловживані слова та структури, або вони пояснюються. Найбільш популярні у юних читачів такі адаптовані твори, як «Робінзон Крузо» Д. Дефо, «Мандри Гулівера» Дж. Свіфта, «Діти підземелля» В. Короленка, «Айвенго» В. Скотта та ін. Є навіть приклади А. т. творів дитячої літератури. Так, Льюїс Керролл 1890 р. видав спрощений варіант казки для дітей «Аліса в Країні Чудес». В українській літературі прикладом А.т. є оповідання М. Пригари за мотивами народних дум «Козак Голота», а також перекази Гомерових «Іліади» та «Одісеї», перероблені К. Гловацькою.

**А́збука** *(від назв перших слов'янських літер «аз» та «буки»)* – у прямому значенні – сукупність букв, прийнятих у писемености окремого народу, розташовані у певній послідовності. У літературі – жартівливі двовірші, розташовані в алфавітному порядку. Рядки двовірша, починаючись з однієї букви, становлять собою паралелізм зовнішньо не пов'язаних між собою фраз, між якими виникають несподівані, комічні співвідношення.

В українській дитячій літературі чимало авторів є творцями своєрідних цікавих А. Н-д: Г. Коломієць «Хто нам літери приніс»:

*А – впіймала нам акула і ген-ген хвостом майнула.*
*Буква Бе – у борсука, як і він, товста така.*
*Ве – верблюд привіз на спині в розцяцькованій корзині…* і т. ін.

**Акрові́рш** *(грец. akrostichon, від akros – вищий, зовнішній, крайній рядок)* – вірш, написаний так, що початкові букви рядків, прочитані згори вниз, утворюють слово чи навіть ціле словосполучення. Найчастіше – це ім'я чи прізвище особи, якій цей вірш присвячено, або ж тема вірша чи відповідь на загадку, на запитання, поставлене у творі, просто жарт тощо. Н-д:

***С****идить хитра баба аж на версі граба.*
***О****й, не злізу з граба! – дурить діток баба, –*
***В****ловіть мені тую курочку рябую,*
***А*** *я подарую грушку золотую.*

(Л. Глібов).

☺ **Акровірш** – вірш, у якому початкові букви рядків утворюють слово.

**Акт** *(від лат. actus – рух, дія),* або **Ді́я** – закінчена частина драматичного твору чи театральної вистави. А. відділяються один від одного антрактами (перервами) під час вистави.

**Актуа́льність тво́ру** *(від лат. actualis – діяльний)* – важливість і злободенність висвітлених у літературному творі проблем, тем, їх зв’язок із сучасністю. Твори історичної тематики часто стають гостро актуальними, бо нагадують про помилки минулого, застерігають («Кавказ», «Великий льох» Т. Шевченка, «Оргія», «Бояриня» Лесі Українки, «Четвертий вимір» Р. Іваничука).

**Алего́рія** *(грец. allēgoria, від allo – інше і agoreuo – говорю)* – іносказання; троп, у якому абстрактне поняття яскраво передається за допомогою конкретного образу.

А. найперше проявилася в казках про тварин, де звірі виступають носіями певних людських рис: вовк уособлює жадібність і тупість, лисиця – хитрість і улесливість, заєць – боягузтво, осел – упертість і тупість тощо. А. властива також байкам, притчам, приказкам, прислів’ям, загадкам тощо.

**Алітера́ція** *(від лат. ad – до, при і littera – буква)* – стилістичний засіб; повторення подібних за звучанням приголосних у віршовому рядку, фразі, строфі для підсилення звукової чи інтонаційної виразності та музичності. Найчастіше з А. зустрічаємося в народній творчості та в поезії, рідше – в прозі. А. виділяє певні слова в тексті й тим підсилює їхнє назначення, звертає на них особливу увагу.

Пристрасні імперативи у вірші В. Стуса, супроводжувані А. на «т», «д», допомагають відчути приреченість особистості в умовах тоталітаризму, невідворотність трагедійної розв’язки, а також непохитність ліричного героя:

*Терпи, терпи – терпець тебе шліфує,*
*Сталить твій дух – тож і терпи, терпи,*
*Ніхто тебе з недолі не врятує,*
*Ніхто не зіб’є з власної тропи.*
…………………………………
*Торуй свій шлях – той, що твоїм назвався,*
*Той, що обрав тебе на віки-вік!*
*До нього змалку ти заповідався,*
*До нього сам Господь тебе прирік.*

Часто А. використовуються у віршах для дітей, н-д:

Лежебока
*Жоржик лежень, лежебока,*
*З лежебокою морока.*
*Женя каже: «Не лежи,*
*Жито жати поможи!»*
*Лежень каже: «Дуже жалко,*
*Жалко, Женічко, лежанки.*
*Що ж, як будете ви жати,*
*В житі зможу я лежати!»*
(Г. Бойко).

**Алогі́зм** *(від грец. а – частка заперечення і logos – розум)* – щось неймовірне, безглузде з логічного погляду; в художніх творах – прийом, що полягає в свідомому порушенні логічних зв'язків для створення комізму, іронії, гротеску тощо. А. зустрічається у творах Олександра Олеся «Над Дніпром», М. Коцюбинського «Цвіт яблуні», Миколи Хвильового «Я (Романтика)». Часто А. зустрічається в небилицях, н-д: «*Як був мій дід маленький, а батька ще на світі не було, так ми з дідом чумакували. У нас було дві пари волів чужих, а третя не наша; три рижих, а один четвертий*» і т. д.

Іноді на основі А. складаються загадки, шаради та головоломки: «*В однім місці стоїть хлопець, а в другім місці другий, а посередині півень яйце зніс. Котрий з них швидше його ухватить?*» (Півень яйце не знесе).

**Альмана́х** *(від арабськ. almanah – час, міра, календар)* – неперіодичний збірник творів, написаних різними авторами-сучасниками. Збірники об'єднуються за певною ознакою – тематичною, жанровою тощо. Для дітей було видано такі А.: «Дванадцять місяців», «Усі ми родом з Дитинства», «Добра казка». Проблеми дитячої літератури розглядалися в А. «Весняні обрії», «Час, діти, література», «Література, діти, час».

**Алю́зія** *(від франц. allusion – натяк)* – натяк на загальновідомий історичний, літературний чи побутовий факт, уживаний в художньому творі як риторична фігура. Н-д, «піррова перемога» – тобто перемога, супроводжувана колосальними жертвами й рівнозначна поразці. Ця історична приказка виникла від слів епірського царя Пірра після перемоги над римлянами: «Ще одна така перемога, і я залишусь без війська!»

**Амфібра́хій** (*від. грец. amphibrachys – між короткими)* – в силабо-тонічному віршуванні – трискладова стопа з наголосом на другому складі (U–U). Н-д:

*Хай грози нещадні шумлять навкруги* – U-U/U-U/U-U/U-
*Грозі непідвладні ще є береги.* U-U/U-U/U-U/U-
(І. Качуровський).

У заключній стопі поданих віршових рядків, включених до чоловічого римування, останній ненаголошений склад випадає, тобто А. перетворюється на ямб.

**Анагра́ма** *(від. грец. ana – пере і gramma – буква)* – така перестановка літер у слові, яка дає слово з новим змістом, н-д: бук – куб, торг – грот, літо – тіло. Найчастіше А. використовується для створення комічних ефектів. Н-д: «*Іду я лісом, коли щось у шелесті забур'яніло. Я туди – воно тріщи виочило, скали визубило*» (Народне оповідання). У дітей популярною є гра з А., в якій з літер одного слова треба скласти інші слова (клоун – кулон, дошка – шкода, зірка – різка) або те ж саме зробити з літер, розташованих у довільному порядку (ослич – число, лопащ – площа).

**Ана́ліз літерату́рного тво́ру** – наукове дослідження художньої літератури, особливо важливе у шкільній практиці викладання літератури. Мета такого аналізу – правильно розкрити ідейний зміст твору, особливості художньої форми в їхній єдності, осмислити зображені життєві явища, оцінити його виховне та естетичне значення. У процесі аналізу твору

важливу роль відіграє розкриття естетичних ідеалів, втілених письменником у творі, усвідомлення художньо-емоційної природи твору.

**Анапе́ст** *(від грец. anapaistos – обернений, зворотний по відношенню до дактиля)* – у силабо-тонічному віршуванні – трискладова стопа з наголосом на останньому складі (UU–). У вірші, написаному А., наголошуються 3-ій, 6-ий, 9-ий, 12-й склади. Н-д:

*Білі гуси летять над лугами,* UU–/UU–/UU–/U
*В синім небі біліють снігами,* UU–/UU–/UU–/U
*В синім небі хмарками зникають,* UU–/UU–/UU–/U
*Довго-довго їх очі шукають.* UU–/UU–/UU–/U

(Олександр Олесь).

**Ана́фора**, або **Єдинопоча́ток** *(від грец. anaphérõ – виношу нагору, виділяю)* – поширений здавна в літературі і в ораторському мистецтві стилістично-звуковий прийом організації поетичної мови. Суть його полягає в тому, що на початку віршових рядків, строф чи речень (у прозовому творі) повторюються однакові звуки, співзвуччя, слова чи синтаксичні конструкції. Н-д, поетеса Л. Костенко, перераховуючи все те, що за часів тоталітаризму було забрано в народу України, початковим словом «віддайте» наголошує на необхідності повернення втрачених духовних цінностей:

*Я вам цей борг ніколи не залишу,*
*Ви й так уже, як прокляті, в боргах.*
*Віддайте мені дощ. Віддайте мені тишу.*
*Віддайте мені сніг і річечку в лугах.*
*Віддайте мені сад і зірку вечорову.*
*І в полі сіяча, і вдячну щедрість нив.*
*Віддайте мені все. Віддайте мені мову,*
*Якою мій народ мене благословив.*

А. зустрічається і в дитячих віршах:

*Морозець, морозець!*
*Не щипай за щічки.*
*Теплі валянки у нас,*
*Шубки й рукавички.*

*Морозець, морозець! –*
*Плещемо в долоні.*
*У дівчаток і хлоп’ят*
*Носики червоні.*

**Анекдо́т** *(грец. anekdotos – неопублікований)* – жанр фольклору; коротке жартівливе оповідання про якийсь незвичайний життєвий випадок чи ситуацію з несподіваним і дотепним закінченням. Н-д:

*– Тату, що таке байка?*

*– А це коли тварини, ну, прикладом, осел і свиня, розмовляють, як оце ми з тобою.*

А. схильний розгортатися в новелу (Дж. Боккаччо, А. Чехов, Остап Вишня).

**Анімалі́ст** *(від лат. animal – тварина)* – письменник, що зображує тваринний світ. А. були Р. Кіплінг, Сіра Сова, Д. Даррелл, В. Біанкі та ін. Маленькі читачі дуже люблять вірші про природу. Н-д:

Р а в л и к

*Онде равлик повзе,*
*Свою хатку везе.*
*Хатка в равлика чудна –*
*На спині вона.*
*Коли равлик спочиває,*
*Ріжки й ніжки в ній ховає.*

(К. Перелісна).

**Анімі́зм** *(від лат. anima – душа)* – уява первісних людей, що вся природа, всі існуючі речі є живими, мають душу. Під впливом цих уявлень пізніше виникло широко використовуване в художній літературі уособлення (оживлення предметів і явищ).

**Антропоморфі́зм** *(від грец. anthropos – людина і morphe – вид, форма)* – первісна уява про те, що нібито тварини, рослини, явища природи володіють властивостями людей. Пізніше А. став художнім засобом (вітер плаче, місяць задумливо світить, ліс нахмурився).

**Анонí́м** *(від грец. anonymos – той, що не має назви, безіменний)* – автор твору, який не називає свого імені. Так, н-д, перші дві частини «Мандрів Гулівера» Дж. Свіфта вийшли з друку анонімно. Поема Т. Шевченка «Наймичка» вперше опублікована П. Кулішем як твір, нібито знайдений публікатором в альбомі «хуторської баришні».

**Анота́ція** *(від лат. annotatio – примітка, помітка)* – короткі пояснення, відомості, нотатки про зміст книжки, які додаються до її бібліографічного опису («паспорта»). А. подає характеристику книги, її критичну оцінку, іноді перелік основних розділів чи питань, що висвітлюються, відомості про автора та читача, на якого розраховано книжку тощо.

**Антите́за** *(від. грец. antithesis – протиставлення)* – стилістична фігура; особливо підкреслене протиставлення протилежних життєвих явищ, понять, почуттів, думок, людських характерів тощо. А. часто використовуються в народній творчості, художній літературі й публіцистиці. Для створення А. використовуються антоніми:

*Я бачив на землі хороми*
*Просторі, мов аеродроми,*
*Палаци для тисячоліть,*
*Та найдорожча рідна хата,*
*Ота маленька, небагата,*
*Що вся на золоті стоїть.*

(Д. Павличко «Рідна хата»).

**Анти́чна літерату́ра** – література одного з найдавніших етапів у розвитку світової культури, що зародилася в Давній Греції у VШ ст. до н. е., а потім поширилася в Римі. Вона поклала початок розвитку таких жанрів, як епічна поема, трагедія, комедія, ода, елегія, епіграма та ін. Пізніше європейські літератури епохи Відродження і класицизму розвивалися під гаслами орієнтації на А.л. Найвидатнішими письменниками античності були Гомер, Есхіл, Софокл, Евріпід, Арістофан, Плавт, Вергілій, Горацій. Найвидатнішим теоретиком літератури античності був Арістотель.

**Анто́німи** *(від грец. anti – префікс із значенням протилежності та onoma – ім'я, назва)* – пари слів, протилежні за своїм значенням, які використовуються в поезії як лексична антитеза (бідність – багатство, смутний – веселий і т. д.). А. письменники називають свої твори (Л. Первомайський «Гіркий мед», В. Симоненко «Тиша і грім»), використовують їх у своїх віршах («Засміялося серце у тузі» – П. Тичина, «Жива і скошена тече в мені трава» – А. Кичинський). У поетичній мові А. шляхом використання антитези здатні посилювати експресію вірша, як бачимо у поданій нижче «Молитві» невідомого автора в перекладі з італійської мови І. Качуровського:

*До Господа – благання молитовне.*
*Вчини мене знаряддям Твого миру:*
*Де є ненависть – хай би ніс любов я,*
*Де є образа – прощення приносив,*
*Де є незгода – щоб приніс я єдність,*
*Де сумніви – хай би приніс я віру,*
*Де помилка – щоб істину приніс,*
*Де відчай, щоб туди приніс надію,*
*Туди де смуток, хай би ніс я радість,*
*Де темрява – туди приніс би світло…*

☺ **Антоніми –** слова, протилежні за значенням.

**Апара́т кни́ги** (*лат. apparatus*) – примітки та пояснення, що додаються до тексту твору й виносяться в кінці сторінок або в кінці книги. Науково-довідковий А.к. включає вступну статтю, передмову автора, редактора, видавця, післямову, коментарі, бібліографічні посилання, прикнижкові списки літератури.

**Апоге́й** (*від. грец. apogeia – надземні області*) – вищий ступінь, розквіт, найбільше піднесення чогось (апогей слави, апогей могутності). У літературі – найгостріший, найвищий момент розвитку дії чи характеру героя. Н-д, розвиток подій народного повстання в поемі Т. Шевченка «Гайдамаки» досягає свого А. в розділі «Гонта в Умані».

**Апофео́з** (*від грец. apothéōsis – обожнення*) – заключна урочиста святкова масова сцена театральної вистави, в якій прославляється народ, герої чи визначна історико-політична подія, втілено високу патріотичну чи моральну ідею.

**Арготи́зми** (*франц. argotisme*) – просторічні слова в мові соціально і професійно обмежених груп людей, які мають яскраве експресивне стилістичне забарвлення. Найчастіше такими словами послуговуються кримінальні елементи з метою зробити свою мову незрозумілою для інших. Письменники використовують такі слова у мові дійових осіб для правдивого змалювання подій. А. є, н-д, у повісті І. Микитенка «Вуркагани»: шкари, бобочка, кальоса, кліфт, чепа, кічман, отряхи, бан, жигун, лягавка.

**Архаї́зм** (*від грец. archaios – стародавній*) – слово чи мовний зворот, що на певному етапі розвитку мови є застарілим або зовсім вийшов із загального вжитку. А. в художніх творах, переважно за історичною тематикою, вживають для якомога точнішого відтворення колориту зображуваної історичної доби, з урочистою чи іронічною метою. Прикладом можуть слугувати історичні твори П. Загребельного «Смерть у Києві»,

«Первоміст», П. Куліша «Чорна рада», Ю. Мушкетика «Погоня». Наводимо приклад одного чотиривірша з роману Л. Костенко «Маруся Чурай», де використані А.:

*Що скажуть райці, лавники і возний?*
*Як це здається, пане войте, вам? –*
*Піднявся Іскра, полковий обозний,*
*Син Остряниці Якова, Іван.*

**Асона́нс** *(від лат. assonâre – співзвучати)* – цей термін має два значення:

1. Повторення однакових голосних звуків у рядку чи строфі, особливо наголошених, що надає віршованій мові благозвучності, підсилює її музичність. Н-д:

*О принесіть як не надію,*
*То крихту рідної землі:*
*Я притулю до уст її*
*І так зостигну, так змлію…*

(Олександр Олесь).

2. Неточна рима, побудована на співзвучності, на збігові тільки наголошених складів чи навіть тільки наголошених голосних звуків. Н-д:

*В двері стукала, селом вешталась:*
*– Люди добрії, дайте решето!*
*Ой просію ж я біле борошно,*
*бо в полях іще дуже порожньо…*

(Л. Костенко).

**Афори́зм,** або **Крила́ті слова́** *(від грец. aphoridzõ – відокремлюю, визначаю; aphorismos – означення)* – коротке, лаконічне судження, яке в стислій, зручній для запам'ятовування формі містить глибоку думку. А. виникли з народних приказок, що втілювали в собі багатовіковий досвід, народну мудрість, філософську думку. Найчастіше А. – це висловлювання героїв п'єс, мораль байок, віршові уривки, які

набувають самостійного значення. Н-д: *Прибрався сам уранці – ретельно прибери й свою планету* (А. де Сент-Екзюпері); *Послухали лисичку і щуку кинули у річку* (Л. Глібов); *Борітеся – поборете* (Т. Шевченко). Подеколи А. виражено в парадоксальній формі: *Поспішай повільно* (Октовіан Август). Набувають дедалі більшого розповсюдження й літературні А. як самостійний жанр. Н-д:

*Є радість творчості, захоплення і чар,*
*А «муки творчості» – це вигадка нездар.*
(І. Качуровський «Афоризми»).

*Життєва істина проста,*
*Вона завжди була і буде:*
*В людей душевних – доброта,*
*А вічне зло – в мізерних людях.*
(В. Буденний «Джерельця»).

☺ **Афоризм** – короткий повчальний вислів, який містить глибоку думку.

# Б

**Багатоголо́сся,** або **Поліло́г** *(від грец. poly – багато і logos – слово)* – розмова, в якій одночасно бере участь багато людей; злива реплік, вигуків, зауважень, що подаються у творі без вказівки на імена тих персонажів, яким вони належать. У цьому випадку для художнього сприймання байдуже, ким саме висловлена думка, важливий той настрій, що охоплює багатьох учасників чи свідків подій. За допомогою багатоголосся письменники передають начебто атмосферу певного моменту. Н-д, у романі В. Барки «Жовтий князь» письменник вдало користується Б. для передачі настрою загального обурення селян як реакцію на наказ уповноваженого з району Остроходіна здати весь хліб державі:

*«Остроходін мовчить, аж міниться. Тоді серед дядьків піднявся гомін:*

*– Хто ж діти візьме? Хто годуватиме, коли в хаті ні скоринки, а ми з жінкою вмремо, - хто?*

*– Спитав правильно! Куди діти підуть?*

*– А як же! Ви скажіть – куди?*

*– Хліба нема: вже забрано.*

*Остроходін скипів, скипів неймовірно:*

*– До порядку! Арештувати, хто порушить тишину!*

*Замовкло. Враз. В коротку мить зникли голоси: як огники свічок, що гасить, прохопившись, вихор. Зчинився рух – дядьки посунули до дверей».*

**Ба́єчка –** різновид байки; невеликий, здебільшого віршований гумористичний твір. Ряд оригінальних Б. створили М. Годованець, П. Сліпчук, П. Ключина, П. Глазовий. Кожна з них – крилатий вислів, у якому висловлено повчання чи узагальнене спостереження. Н-д:

*Одна дорога в Кабана:*
*Від корита до багна.*

***

*У Трутнів нема буднів,*
*А у Бджіл – неділь.*

(М. Хижко).

**Ба́йка** – ліро-епічний жанр: невеличкий, здебільшого віршований повчально-гумористичний чи сатиричний твір з алегоричним змістом, у якому людське життя відтворено або в образах тварин, рослин і речей, або зведено до простих і умовних стосунків. Фабула Б. коротка, динамічна і драматична. Іноді основний висновок із зображеного в Б. зрозумілий сам по собі, а часто автор подає мораль в афористичній формі на початку чи в кінці твору. Тварини та предмети в Б. «олюднюються», тобто набувають властивостей людей: розмовляють, вступають між собою в конфлікти тощо.

В українській літературі розквіт жанру Б. пов'язано з творчістю Л. Глібова. До Б. також зверталися І. Франко, Б. Грінченко, В. Блакитний, С. Пилипенко, М. Годованець, П. Глазовий та ін.

☺ **Байка** – це невеликий за обсягом віршований твір із повчальним змістом.

**Байка́р** – письменник, що виступає переважно в жанрі байки, н-д, Езоп, І. Крилов, Л. Глібов, Є. Гребінка.

☺ **Байкар** – автор байок.

**Бала́да** *(від лат. ballare – танцювати)* – невеликий за обсягом сюжетний ліро-епічний твір казково-фантастичного, легендарно-історичного чи героїчного змісту. Гострота, часом трагічність сюжету поєднується в ній з яскраво-ліричним забарвленням розповіді. Іноді Б. називають «маленькою поемою». Цей жанр розвивали П. Гулак-Артемовський («Рибалка»), Т. Шевченко («Тополя», «Причинна»), І. Драч («Чорнобильська мадонна») та ін.

**Баро́ко** *(від італ. barocco – вигадливий, примхливий)* – стиль у європейському мистецтві, що становив перехідний етап від мистецтва раннього Відродження (Ренесансу) до класицизму і був дуже поширений у ряді країн з кінця XVI до середини XVIII ст. У кожній країні цей стиль набирав своєрідних національних рис. Для Б. характерно підкреслену урочистість, пишність, складність, примхливість, мальовничість (контрастність світла й тіні), динамічність композиції, декоративність.

**«Безконе́чник»** – жартівливий вірш для дітей, у якому розповідь увесь час повертається до самого початку і є повторенням уже сказаного, часто нісенітного. Н-д:

*Був собі журавель та журавочка,*
*Накосили сінця повні ясельця,–*
*Наша пісня гарна й нова,*
*Починаймо її знову:*
*Був собі журавель…*

☺ **«Безконечник» –** жартівливий вірш, який можна читати без кінця.

**Белетри́стика** *(від франц. belles lettres – красне письменство)* – художня проза (романи, повісті, оповідання) на відміну від віршів і драматичних творів. Іноді цей термін вживається і в значенні «художня література» взагалі чи в іронічному значенні – «несерйозне чтиво», коли протиставляють справжню літературу літературщині – розважальним творам без глибокого змісту і значення.

**Бестсе́лер** *(англ. best seller – дуже ходова книга)* – найпопулярніша книга, яка видається великими тиражами. Н-д, світові дитячі Б.: П. Треверс «Мері Поппінс», Дж. Р. Толкієн «Володар Перснів», Дж. К. Роулінг «Гаррі Поттер», В. Нестайко «Тореадори з Васюківки». У новітній українській літературі Б. стали твори В. Базіва, В. Шкляра, А. Куркова, О. Забужко та ін.

**Били́ця,** або **Бува́льщина** – переважно лагідна гумористична розповідь про чимось цікавий життєвий випадок. Як писав Т. Шевченко,

*... се не казка, а билиця,*
*Або бувальщина, сказать.*

Ю. Збанацький назвав «Поліськими билицями» збірку гумористичних новел. У них від особи дотепного Каленика оповідаються різні, переважно кумедні епізоди, розраховані, за словами автора, не для тих, хто рідко сміється, а *«для тих, у кого назавжди біля очей або в кутиках вуст поселилася добродушна, лукаво-поблажлива посмішка, сповнена життєвої мудрості й оптимізму»*. Б. ще називають цікаві, часто анекдотичного змісту пригоди з життя визначних людей (І. Артемчук та Г. Григор'єв «Цікаві бувальщини»).

**Біблеї́зми** – один з видів архаїзмів; слова та вирази, взяті з Біблії: «Поцілунок Іуди», «Блудний син», «Випити гірку чашу», «Вовк у овечій шкурі», «Манна небесна» та ін. Б. називають також слова, що наслідують біблійний стиль викладу (пророцтва, псалми тощо). Прикладом може слугувати лексичний склад віршів Т. Шевченка за біблійною тематикою:

*... Німим* ***отверзуться*** *уста ...*
(«Ісаія. Глава 35»),
*...І плача, матернього плача*
*Исполню гради і поля,*
*Да зрить розтлєнная земля...*
(«Осії. Глава XIV»).

**Бібліогра́фія** *(від грец. biblion – книга і graphō – пишу, описую)* – наукова дисципліна, за допомогою якої виявляються, обліковуються і систематизуються друковані твори з усіх галузей знань та творчості, укладаються різного типу покажчики, що сприяє кращому використанню книжок, а також теоретично розробляються питання джерелознавства, принципи роботи з друкованими творами.

**Бі́лий ві́рш** – у системах віршування, що використовують римування, так звуться вірші без рим. Б.в. часто застосовують у віршованих драматичних творах. За класичний взірець можуть правити твори Лесі Українки («У пущі», «В катакомбах», «Лісова пісня», «Бояриня»). Б.в. наближає діалоги до живої розмовної мови і в той же час зберігає всі переваги ритмічної віршованої мови, гранично виразної, емоційно наснаженої. Н-д:

*Мамо, мамо, пошийте ковдру*
*Із осіннього листя в лісі.*
*Щоб зелені, багряні, жовті*
*І легенькі, немов метелики,*
*Біля мене жили листочки…*

(А. Малишко).

☺ **Білий вірш** – це вірш без рим.

**Біобібліогра́фія** – довідники, в яких поряд з бібліографічними матеріалами про письменників подаються й біографічні відомості про них. Н-д, таким довідником є п'ятитомний біо-бібліографічний словник «Українські письменники», в якому після прізвища письменника наводяться його псевдоніми й криптоніми, стислі біографічні відомості, а потім перелічуються основні першодруки, найбільш важливі повторні видання його творів та критичні матеріали про них.

**Біографі́чний тві́р** – твір, побудований на матеріалах життя і діяльності якоїсь видатної особи. Н-д, С. Васильченко розпочав писати велику біографічну повість про Т. Шевченка «Широкий шлях» (встиг до смерті повністю закінчити лише

першу частину «В бур'янах» – про дитинство поета). О. Ільченко присвятив Т. Шевченкові повість «Петербурзька осінь». Ю. Мушкетик у повісті «Жовтий цвіт кульбаби» змалював петербурзький період життя М.Гоголя.

**Благозву́чність,** або **Милозву́чність**, або **Евфо́нія** *(від грец. eu – добре і phōne – голос, звук)* – природність і краса звучання окремих мовних елементів – звуків, звукосполучень, слів та цілих речень у художньому творі, зокрема у віршах. Звучання слова – один із допоміжних засобів підсилення виразності й емоційного забарвлення мови художнього твору. Цій меті підпорядковано алітерації, асонанси, звукові повтори різних видів, звуконаслідування, рими та ін., а також уникнення важких для вимови чи неприємних для слуху сполучень звуків у фразі.

**Боя́н,** або **Бая́н** – легендарний співець часів Київської Русі, творець патріотичних пісень. Уперше згадується в «Слові о полку Ігоревім». Невідомий автор цієї найвеличнішої пам'ятки літератури Київської Русі кілька разів звертається до Б., називає його «віщим» співцем, «соловейком старих часів», говорить, що коли той «клав свої віщі персти на живі струни», вони самі князям славу рокотали. Пісні Б. надихали військо у поході, запалювали у воїнів жадобу слави і надавали їм мужності.

**Букіністи́чна літерату́ра** *(від франц. bouquin – стара книга)* – включає старі й рідкісні книги, що давно вже розійшлися і тільки випадково, після того як уже були в ужитку, потрапляють до спеціальних букіністичних магазинів. Серед них бувають і особливо рідкісні та цінні – їх називають раритетами.

**Буриме́** *(від. франц. bouts rimes – римовані закінчення)* – літературна гра, що полягає у створенні віршів, частіше жартівливих, визначеною римою, іноді ще й за визначеною темою. Жанр Б. знайшов відгук у творчості самобутнього українського поета О. Гончаренка (збірка «Буремне буриме»).

☺ **Буриме** – літературна гра за визначеними римами.

# В

**Варвари́зм**, або **Барбари́зм** (від грец. barbaros – чужоземець) – слово чи зворот, запозичений з іншої мови. У залежності від того, з якої мови взято ці слова чи звороти, розрізняють полонізми (з польської мови), галицизми (з французької мови), германізми (з германських мов), латинізми (з латинської мови), русизми (з російської) тощо. В. нерідко служать допоміжним засобом для характеристики персонажів і вводяться у їхню мову з метою індивідуалізації, як, н-д, у поданому нижче уривку з роману В.Шкляра «Маруся». Автор, дослівно передаючи репліку волосного воєнкома російською мовою, зберігаючи при цьому українську орфографію, промовисто вказує на винуватців трагедії селянина, безвихідь у пошуках справедливості: «На большевиків він (Оверко) був лихої волі відтоді, як разом із посівним збіжжям вони забрали в нього положисту корову, лошака та троє свиней з пацятами. Навіть волосний воєнком Щегловітов обурювався таким грабунком: «*– Да, Авєркій, с табой перегнулі ми палку, канєшно. Но ти не сєрчай, ми вєрньом тєбє всьо с ліхвой. – А к-к-коли? - заїкувато спитав Оверко. – Скора. Вот пастроім камунізм, і гасударство тєбє всьо вєрньот*».

**Варіа́ція літерату́рного тво́ру** *(від лат. variato – зміна)* – повторення теми якогось твору в трохи зміненому вигляді. Н-д, на тему раннього вірша М. Коцюбинського «Наша хатка» був написаний М. Рильським вірш під назвою «Варіації». У ньому збережено розмір і ритм вірша М. Коцюбинського.

**Велича́ння** – жанрово-стильовий спосіб вираження пошани до особи чи осіб. В. властиве для колядок, щедрівок, обжинкових і весільних обрядових пісень. Виконавці пісні величали чи господаря, чи господиню, чи доньку, чи сина, розповідали про таке життя, якого б вони хотіли. Н-д:

*Гой, ти наш пане, пане Іване!*
*Гей, дай Боже! (Повторюється після кожного рядка).*
*У тебе в домі та як у раю:*
*У тебе верби та груші родять,*
*У тебе сини у царя служат,*
*А царевичку все собі дружат…*

**Версифіка́торство** *(від. лат. versus – вірш)* – так іронічно називають бездарне віршування, для якого властиве тільки зовнішнє володіння віршовою формою. Позбавлених поетичного дару віршописців іноді називають версифікаторами.

**Верте́п** *(старослов'янське слово, яке первісно значило – печера)* – популярний в Україні XVIII і XIX ст. пересувний ляльковий театр, що виступав з виставами на ярмарках, міських і сільських площах у святкові дні, а іноді й по хатах. Спершу творцями і виконавцями вертепних драм часто були школярі й мандрівні дяки, пізніше – мандрівні групи артистів. Кращі риси В. використовуються ляльковими театрами.

**Весня́нки,** або **Гаївки**, або **Гагі́лки** – давні за походженням обрядові, переважно танкові, дівочі пісні, що виконувалися на святах на честь весни й початку польових робіт. У них – заклик весни з її дарами, буянням природи і

співом птахів, мрії про одруження, згадки про землеробські роботи й імітація цих робіт рухами (сіяння й поління). Весняні обрядові пісні особливо були поширені в Україні. Найбільш відомі українські В. – це пісні-ігри «А ми просо сіяли, сіяли!», «Зелений шум», «Ворота», «Дібровонька» та ін. Н-д:

*Прийди, прийди, весно,*
*Прийди, прийди, красна,*
*Принеси збіжжя,*
*Принеси нам квіток.*

☺ **Веснянки** – дівочі пісні про весну.

**Видавни́цтво** – підприємство, яке випускає вітчизняну та світову літературу. До популярних у XX ст. українських В. для дітей належать «Веселка», «Барвінок», «Малятко» та ін. У XXI ст. додалися «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», «Грані-Т», «Видавництво Старого Лева», «Махаон», «Зелений пес», що видають серії книжок для юного читача «Сучасна дитяча проза», «Пригодницька бібліотека», «Для тих, хто не хоче читати», «Українська сила», «Життя видатних дітей» тощо. Зараз найвідомішими В. є видавничий дім «Києво-Могилянська академія», книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», «Астролябія», «Ярославів Вал» та ін.

**Ви́мисел худо́жній** – мистецька творчість як процес і наслідок творчої діяльності та уяви художника. Правдивість і переконливість В.х. залежать від життєвого досвіду митця, його світогляду і таланту.

В. х. у літературі має завжди бути життєво й художньо виправданим, цілком переконливим і непомітним для читача. Він не протистоїть життю, а спирається на хороше знання його. Коли ж В.х. спирається на глибоке знання багатьох подій, фактів, людей, тоді він сприяє удосконаленню зображеного, робить його більш значним і переконливим.

**Відро́дження,** або **Ренеса́нс** – історичний період розвитку країн Європи XV-XVI ст. Назва «Відродження» виникла внаслідок прагнення культурних діячів цієї епохи спертися на традиції античного мистецтва й літератури, відродити їх.

**Ві́льний ві́рш,** або **Верлі́бр** *(франц. vers libre)* – вірш, побудований на відносно однотипній синтаксичній організації рядків, поетичних фігур, на відносній інтонаційній подібності рядків. Рядки В.в. мають різну довжину, не поділяються на стопи; в них різна кількість наголосів і розташування їх довільне. В.в. не визнає рим, внаслідок чого дуже часто зникає і поділ на строфи. Н-д:

*Ми їли густий мед,*
*намазаний на окраєць,*
*і запивали вечірнім молоком.*
*На призьбі сиділи мати*
*І дивилися, як ми їмо з сестричкою.*

(В. Голобородько).

**Ві́рш**, або **Віршови́й рядо́к** *(від лат. versus)* – одиниця ритмізованої мови, окремий рядок у віршованому поетичному творі. Від наступного рядка В. при читанні відокремлено ритмічною паузою, яка часто не збігається з синтаксичним членуванням мови і має специфічний інтонаційний характер. Наявність такої паузи в кінці В. є обов'язковою в усіх системах віршування. Іноді віршований рядок називають грецьким словом стих (stichos – ряд).

Ще частіше слово «вірш» вживається для означення цілого поетичного твору, а «вірші» – як синонім поезії, віршованої мови.

☺ **Вірш** – невеличкий поетичний твір.

**Ві́рш про́зою,** або **Пое́зія в про́зі** – переважно невеликий за обсягом літературний твір, написаний прозою, але своїм звучанням близький до вірша завдяки великій емоційності, ліризму і своєрідній ритмічності мови. Зверталися до цього жанру М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська, І. Вільде, Є. Гуцало та ін. Приклад із сучасної української літератури:

О с і н ь у м і с т і (уривок)

*Останній крик літа розчиняється у небі*
*І темні вуса хмар розривають*
*Холодний простір над горизонтом…*
*На зникаючих будинках, немов бородавки,*
*Завмирають ворони…*
*Легкий, теплий вітерець помирає*
*На скроні старого дуба.*
*А небо вже не сріблиться синню…*

(О. Гірняк).

**Віршува́ння** – система організації поетичної віршованої мови, основою якої є повторення певних мовних елементів. Залежно від особливостей тієї чи іншої національної мови в певні історичні періоди розвитку літератури виробилися системи В.: антична, або метрична, силабічна, силабо-тонічна, тонічна, народне В.

**«Ві́чні о́брази»** – найвизначніші художні образи світової літератури, які зберегли своє пізнавальне, виховне й естетичне значення для наступних поколінь.

Яскравим прикладом «вічного образу» може служити образ Прометея, Гамлета, Дон Жуана, Фауста. Українська література також має свої В. о., які втілюються в загальні імена, зосереджують увагу на психологічних якостях людського характеру: Боян, Ярославна, Байда, козак Голота та ін.

**Водеві́ль** *(фр. vaudeville)* – невелика, часто одноактна весела п′єса, в основу якої покладено анекдотичну подію і в якій розмови героїв чергуються з жартівливими піснями й танцями. Для В. характерна проста композиція, динамічний сюжет, дотепність, виразність мовної характеристики персонажів, гострота реплік. Відомі українські водевілі: І. Котляревський «Москаль-чарівник», С. Васильченко «На перші гулі», В. Дмитренко «Кум-мірошник, або Сатана в бочці».

**Во́їнська по́вість** – жанр давньоруської розповідної літератури; прозовий твір про боротьбу з іноземними загарбниками, у якому прославлялися мужні захисники Вітчизни, змальовувався їхній героїзм і відвага. Найвизначнішими творами цього жанру є «Повість про розорення Рязані Батиєм» (XIII-XIV ст.), «Задонщина» (XV ст.), «Сказаніє про Мамаєве побоїще» (XV ст.), «Повість про Азов» (XVII ст.) та ін.

**Вульгари́зм** *(від лат. vulgaris – грубий, брутальний)* – не прийняте в літературній мові грубо-побутове чи лайливе слово або зворот, вживаний іноді письменниками переважно в мові персонажів для характеристики їхнього особливого побутового колориту. В. доречно використовувалися у творчості І. Котляревського («Енеїда»), І. Нечуя-Левицького («Кайдашева сім′я»), В. Винниченка («Між двох сил»). У сучасній українській літературі В. можна зустріти в творах письменників – колишніх дисидентів і політичних в′язнів І. Багряного, Юрія Клена, В. Барки, В. Симоненка, І. Світличного. Н-д:

*Не ті, сержанте, вже шмонали,*
*Ти проти них шмаркач єси,*
*Спецнатреновані носи*
*Винюхували кримінали,*
*Редактори – сановні пси –*
*І цензори, старі шакали…*
(І. Світличний).

# Г

**Геро́й літерату́рного тво́ру** – дійова особа, персонаж в художньому творі. Розрізняють головних, другорядних, епізодичних та позасюжетних Г.л.т.

☺ **Герой літературного твору –** дійова особа в художньому творі.

**Геро́й головни́й** – герой, який бере активну участь у подіях художнього твору.

☺ **Герой головний** – це та дійова особа, про яку найбільше розповідається в художньому творі.

**Геро́й**, або **Персона́ж позити́вний** – дійова особа твору, яка є носієм авторського кредо. Вона слугує для читачів зразком для наслідування.

☺ **Герой позитивний** – чесна, добра, справедлива людина, на яку хочеться бути схожим.

**Гіпе́рбола** *(грец. hyperbole – перетягання, перебільшення)* – один з художніх засобів, що ґрунтується на перебільшенні деяких рис людини, предмета чи явища з метою надання зображуваному винятковості, викликати захоплення читача

чи, навпаки, негативне ставлення. Цей засіб є частково вживаним у фольклорі (казках, думах), а також поезії:

*Коли зберем плачі усі, всі голосіння твої,*
*Україно,*
*твій стогін і розпач твій,*
*твої молитви*
*за всіх часів твоєї страсної дороги*
*по всій землі,*
*і як не розірветься серце*
*від тягаря цього*
*ПОВЕРНЕМОСЬ.*
(М. Горбаль).

**Глава́**, або **Ро́зділ** – частина книжки, статті, що позначається нумерацією або окремим заголовком.

**Гроте́ск** (*італ.*grottesco, grotta – *грот, печера, grotesque – вигадливий, химерний)* – це такий художній прийом, у якому свідомо порушено норми життєвої правдоподібності, підкреслено протиставляється реальне та ірреальне, а події змальовано у фантастично-перебільшеному вигляді. Г. близький до фарсу (Дж. Свіфт «Мандри Гулівера»). До гротескних зображень вдавались М. Гоголь, Т. Шевченко, І. Франко, П. Загребельний.

**Гу́мор** (*англ. humour – комізм, норов, лат. humor – рідина)* – 1. Художній прийом, заснований на зображенні чого-небудь у комічному вигляді, а також твір літератури або мистецтва, де використано цей прийом. У гумористичному тоні написані твори М. Носова «Пригоди Незнайка та його друзів», А. Мілна «Вінні-Пух і Всі-Всі-Всі», Г. Бойка «Билиці дяді Гриця», «Про дідуся Тараса», «Смішинки», «Хлопчик Ох», «Ніс у сметані», «Шпаргалка-виручалка», О. Толстого «Золотий ключик, або Пригоди Буратіно», А. Ліндґрен «Малий та Карлсон, що живе на даху». 2. Доброзичливо-глузливе ставлення до чого-небудь, спрямоване на викриття

вад; уміння подати, зобразити щось у комічному вигляді. Почуття Г. було споконвіку властиве українцям. Ось як Наум Дрот у повісті «Маруся» виголошує напутнє слово молодим під час обряду сватання: «Гляди ж, зятю! Жінку свою бий і уранці, і увечері, і встаючи, і лягаючи, і за діло, і без діла, а сварись з нею повсякчас. Не справляй їй ні плаття, ні одежі, дома не сиди, таскайся по шинкам та по чужим жінкам… А ти, дочко, мужику не спускай і ні в чим йому не поважай, йди у шинок, пропивай останній шматок; та і в печі не клопочи; нехай павутинням застелеться піч, от вам і уся річ. Ви не маленькі вже, самі розум маєте, і що я вам кажу, і як вам жити, знаєте» (Г. Квітка-Основ'яненко).

☺ **Гумор** – доброзичливе зображення життя в жартівливому плані.

**Гумор́еска** – невеликий віршований, прозовий чи драматичний твір з комічним сюжетом, написаний у легкій, жартівливій тональності. Сміх постає у вигляді доброзичливої, емоційно забарвленої критики у дотепній формі, яка унеможливлює цинізм. Н-д, книжечка для дітей молодшого шкільного віку О. Бобиря «Роби не так, як Нетреб'як» складається з гуморесок, де зображено хлопчика, який не знає правил поведінки і робить усе навпаки:

*Умощусь я на дивані,*
*Місце тут нагрію,*
*Зайдуть старші –*
*Привітатись й сидячи зумію.*
*А навіщо підніматись? –*
*Клопоти сусідам,*
*Та і ноги болітимуть,*
*Як в старого діда.*

Після кожної гуморески автор запитує дітей: «Яких правил поведінки не знає хлопчик?»

☺ **Гумореска** – невеликий віршований, прозовий чи драматичний твір з комічним сюжетом.

# Д

**Дактиль** *(грец. daktylos – палець)* – в силабо-тонічному віршуванні – трискладова стопа з наголосом на першому складі (–UU). Н-д:

*Рученьки терпнуть, злипаються віченьки,* –UU/–UU/–UU/–UU
*Боже, чи довго тягти?* –UU/–UU/–

(П. Грабовський).

**Двові́рш,** або **Ди́стих** *(грец. di – двічі mastichos – вірш)* – різновид найпростішої строфи; поєднання двох віршованих рядків (трапляється й неримованих), пов'язаних спільною римою, інтонацією та викінченою думкою з виразними ознаками лаконізму та афористичності. Д. широко вживається як окремий твір. Н-д:

*Що доля нелегка – в цім користь і своя є.*
*Блаженний сон душі мистецтву не сприяє.*

(Л. Костенко).

☺ **Двовірш** – найпростіша строфа, написана будь-яким розміром, що складається з двох рядків.

**Двомо́вність,** або **Білінгві́зм** – користування двома мовами. Д. в художній літературі – використання письменником двох мов або мови й діалекту (М. Гоголь, Т. Шевченко, Марко Вовчок, І.Франко).

**Деклама́ція** *(від лат. deklamatio – вправи в ораторському виголошенні)* – мистецтво виразного читання. Переносно: пуста, малозмістовна промова.

☺**Декламація** – вміння красиво, виразно читати художні твори.

**Дета́ль худо́жня** *(франц. detail– подробиця, дрібниця)* – один із засобів створення образу, виділений автором елемент художнього образу, якому властиве особливе емоційне навантаження у творі. Д. х. може відтворювати риси побуту, пейзажу, портрету, інтер′єру, дій чи станів (психологічна деталізація), мовлення героя (мовленнєва деталізація). Схильність автора до деталізації продиктована прагненням всебічного відображення дійсності. Особливо важлива Д. х. нерідко стає мотивом або лейтмотивом тексту. Д. х. незрідка має прихований сенс, підтекст, може викликати безліч асоціацій, здатна ущільнити або замінити розлогий опис. Так, в оповіданні А. Тесленка «Школяр» Д. х. – «розгорнута книжка, скрипка, картини» на столі вчителя, який опікується талановитим хлопчиком з бідної родини. Вона вживана у творі двічі: на початку твору підкреслює безмежну жагу до навчання, прагнення хлопчика до знань, які стануть запорукою кращого життя, і в кінці твору, після смерті батька, Миколка-жебрак знову бачить ту ж саму інтер′єрну деталь, яка промовисто підкреслює крах сподівань обдарованого хлопчика.

**Дило́гія** (*грец. di – двічі та logos – слово*) – поєднання двох літературних або драматичних творів, пов′язаних між собою спільністю сюжету, дійових осіб тощо. Н-д, І. Ільф та Є. Петров «Дванадцять стільців» та «Золоте теля», Марк Твен «Пригоди Тома Сойєра» та «Пригоди Гекльберрі Фінна», О. Гончар

«Таврія» і «Перекоп», Б. Грінченко «Серед темної ночі» і «Під тихими вербами», І. Качуровський «Шлях невідомого» і «Дім над кручею».

**Дифіра́мб** (*грец. Διθύραμβος – урочиста хорова пісня на честь богів, передовсім Вакха*) – особливий вид давньогрецької хорової лірики. Д. – первісно культова пісня на честь бога Діоніса. Переносно: Д. – перебільшена похвала, вживається у вислові «співати дифірамби» – надмірно захвалювати, вихваляти. Н-д: «Ой, бабулечко, яка ти в мене ще молоденька!», а потім: «Купи мені он ту ляльку!»

**Діалекти́зм** (*грец.* διάλεκτος *– говір, наріччя)* – слово чи вираз, притаманний народному мовленню певної місцевості, що має обмежену сферу вживання. Д. вводяться до тексту літературного твору з метою індивідуалізації мовленнєвої характеристики героїв, підкреслення місцевого колориту зображуваного, а інколи створення комічного враження. Д. класифікуються за такими ознаками: фонетичні (куєнь – кінь, дієд – дід, кирниця – криниця), лексичні (бараболя, бульба – картопля, когут – півень, блават – волошка, банітувати – лаяти), морфологічні (косе, робе), семантичні (бовтатися – блукати, тинятися, байка – щось не варте уваги), етнографічні (мавка – лісова русалка, мольфар – чаклун, крисаня – різновид чоловічого капелюха, трембіта – вид духового інструмента). Л. Костенко широко вживає Д. Полтавщини в романі «Маруся Чурай»: ковнір, нагана, одинчик, трутизна, насторч, тудою тощо. Ці слова свідчать не лише про місце, де відбувається дія, а й розкривають духовне багатство (чи, навпаки, убогість) людини.

**Діало́г** *(грец. dialogos – розмова двох людей)* – розмова двох дійових осіб у літературному творі. Д. домінує в драмі, але має дуже велике значення в епічних творах. Основні ознаки Д.: намір, цілеспрямованість, правила ведення розмови.

☺**Діалог –** розмова двох дійових осіб у літературному творі.

**Ді́я** – сукупність і розвиток подій у літературних творах, кіно тощо. Д. – закінчена частина драматичного, оперного, балетного твору або вистави.

**Дражни́лка**, або **Прозива́лка** (*англ. teaser – задира*) – короткий глузливий вірш, що висміює ту чи іншу якість людини, а іноді просто прив'язаний до імені. Д. перейшли до дітей із дорослого середовища і виросли із прізвиськ та кличок, до яких пізніше додавалися римовані рядки, які трансформувалися у Д. Сучасні Д. можуть не тільки пов'язуватися з ім'ям, але й висміювати які-небудь негативні риси характеру: боягузтво, лінь, жадібність тощо. Д. відображають не тільки дитячий побут або ставлення до навколишнього світу, але й стосунки між дітьми. Д. – сатиричний жанр. Ефект Д. розраховано на багатократне докучливе повторення одних і тих же римованих рядків. Н-д:

*Юрко-бурко*
*Розлив молоко*
*Його мати ложкою,*
*А він дриґа ножкою.*

☺ **Дражнилка** – короткий глузливий вірш, що висміює будь-яку якість людини або просто прив'язаний до імені.

**Дра́ма** *(грец. drama–дія)* – один із трьох основних родів літератури, який відображає життя в діях. Д. у вузькому значенні – один із основних жанрів драматургії; літературний твір, побудований у формі діалогу чи полілогу дійових осіб без авторської мови. Д. призначено для сценічного виконання, орієнтовано на видовищну виразність. Це п'єса з гострим конфліктом соціального чи побутового характеру, який розвивається в постійній напрузі.

**Драматургі́я** (*грец. dramaturgein – складати драму*) – сукупність драматичних творів окремого письменника, країни чи народу, епохи. Потужний розвиток української Д. відбувся протягом кінця XIX – початку XX ст. Найвідоміші представники української Д.: І. Карпенко-Карий, М. Старицький, Леся Українка, Олександр Олесь, В. Винниченко та ін.

**Ду́ма** – ліро-епічний, віршований твір української словесності, особливий різновид епічних пісень про події з життя козаків XVI-XVII ст., переважно часів визвольної боротьби українського народу, про його побут і моральні переконання. У широкий обіг термін «дума» увів на початку XIX ст. М. Максимович. Д. виконувались кобзарями-лірниками в речитативно-розповідній манері в супроводі кобзи чи бандури. Д. поділяються на дві групи: історичні й побутові. Історичні Д. відтворюють героїчну боротьбу українського народу проти своїх поневолювачів (турків, татар). Н-д, «Козак Голота», «Самійло Кішка», «Плач невольників», «Втеча трьох братів з города Азова». Побутові Д. відтворюють питання моралі, родинних стосунків, соціальної несправедливості. Н-д, «Удова і три сини», «Брат і сестра». Мотиви Д. широко використовували відомі українські письменники: Т. Шевченко, Є. Гребінка, П. Куліш, І. Франко, М. Рильський, П. Тичина, А. Малишко, Л. Костенко, композитори та художники.

☺ **Дума** – народна пісня переважно героїчного характеру про важливі історичні події, що виконується речитативом у супроводі кобзи чи бандури.

# Е

**Езо́півська / езо́пова мо́ва** – замаскований спосіб думок із натяками, недомовками тощо задля уникнення будь-яких заборон або переслідувань. Е.м. походить від імені відомого давньогрецького байкаря Езопа. Поняття Е. м. виникло в ХІХ ст. як зашифрований спосіб викладу думок із натяками й недомовками. Яскравим зразком Е. м. є байки. До Е. м. зверталися Т. Шевченко, І. Франко, Л. Глібов, Леся Українка, Остап Вишня. Н-д:

Хвалькувата муха

*Раз тягнули чотири волики тяженький плуг вечором з поля додому. Тягнуть вони, тягнуть; аж надлітає уперта муха, сідає собі поважно на ріг одного вола і їде з ним помаленьку. Надлітає тим часом друга муха і питає тую, що сидить на розі вола:*

*– А ти звідки їдеш, сестро?*

*– З поля, – відповідає вона, – цілий день орала з волами, аби люди мали хліба досить!*

*Що вартий чоловік, котрий чужою працею хвалиться?*

**Екраніза́ція** *(від франц. ekran – заслін, ширма)* – втілення на екрані засобами кіномистецтва й телебачення літературних творів і драматичних постановок. Так, 1965 р. на Харківській телестудії було знято телефільм «Тореадори з Васюківки» за однойменним оповіданням В. Нестайка, який 1968 р. одержав Гран-прі на Мюнхенському міжнародному фестивалі телефільмів для дітей та юнацтва. Безліч дитячих творів вийшло в анімаційному варіанті. Багато «дорослих» Е. зроблено за мотивами творів І. Франка, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Довженка та ін.

**Експози́ція** (*лат. expositio – напоказ, переказ*) – сюжетно-композиційний елемент, частина твору, як правило початкова, де змальовано суспільне середовище та життєві обставини, у яких формувалися риси характеру дійових осіб, історичні умови, час і місце, що впливають на розвиток подій.

**Експро́мт** (*лат. exsprom(p)tus – готовий, швидкий*) – невеликий літературний прозовий, віршований, музичний твір, створений без підготовки або попереднього обдумування. Зверталися до Е. Леся Українка, М. Рильський. Влучний Е. написав М. Вороний на вечорі поезії Лесі Українки:

*Гей, хто має дар*
*Запалять пожар*
*В душах піснею святою, –*
*Той засяє над юрбою*
*Сонцем з-поза хмар!*

Е. – це також будь-який виступ за рішенням, що виникло раптово, без попередньої підготовки.

**Еле́гія** (*грец. ἐλεγεία – скарга*) – журлива пісня або вірш, у яких спостерігаються настрої журби, смутку, меланхолії. У Е. часто звучать скарги на життєві незгоди або містяться роздуми про швидкоплинність людського життя. Е. виникла в давньоєгипетській поезії. Елегійні настрої характерні для поезії українських романтиків 30-40-х років XIX ст.

(А. Метлинський, М. Петренко, В. Забіла). Е. посідає важливе місце у творчості Т. Шевченка («Думи мої …», «Чого мені тяжко»). Народною піснею стала Е. Л. Глібова «Журба».

**Епіго́н** (*грец. epigonos – нащадок*) – зневажливо-іронічна назва письменника, який не виробив власного творчого стилю, не набув творчої самостійності, а наслідує або копіює індивідуальний стиль, форму, повторює ідеї своїх попередників, при цьому позбавлений творчої оригінальності. Найбільшими «жертвами» епігонського наслідування стали такі рубіжні в українській літературі явища, як «Енеїда» І. Котляревського (т.зв. «котляревщина», про що писав М. Зеров) і «Кобзар» Т. Шевченка.

**Епі́граф** (*грец. epigraphe – напис*) – цитата, вислів, афоризм чи прислів'я, що подається перед текстом літературного твору або навіть перед окремими його розділами. Автор надає Е. великого значення, бо він зазвичай служить «ключем» до осмислення художньої концепції, теми, ідеї твору, допомагаючи його сприйманню або увиразнюючи зв'язки з літературними традиціями чи сучасністю. Е. задає тон, натякає на те, про що розповідатиметься у творі. Е. розміщується у верхньому правому куті сторінки. Популярними були Е. в українській літературі середини XIX ст. До них зверталися П. Куліш, Марко Вовчок, М. Костомаров, І. Франко, Леся Українка, М. Вороний. Н-д, Е. до повісті «В бур'янах» С. Васильченко взяв вислів із Шевченкового листа «Та поклонися тим нашим бур'янам…»

☺ **Епіграф** – короткий напис, цитата, яка вміщується перед текстом і допомагає зрозуміти твір.

**Епізо́д** (*грец. episodion – вставка*) – невеликий уривок, фрагмент, відносно завершена чи самостійна частина художнього твору, що зображує одну з подій або важливий момент долі героя.

☺ **Епізод** – невеличкий уривок, що зображує важливий момент долі героя.

**Епіло́г** (*грец. epilogos – післяслів'я*) – заключна частина, що додається до завершеного художнього твору й не пов'язана з ним нерозривним розвитком дій. Е. – коротка оповідь про те, що відбувалося з дійовими особами твору після закінчення основної сюжетної лінії, іноді додається оцінка зображуваному або напрям подальшого розвитку подій та долі героїв. Н-д, В. Короленко у Е. до повісті «Діти підземелля» так описує подальшу долю героїв: «Тибурцій і Валек зовсім несподівано зникли <…> Стара каплиця дуже потерпіла від часу <…> Ми з Сонею, а іноді навіть з батьком, відвідували цю могилу <…> виголошували над маленькою могилкою свої обітниці».

**Епі́тет** (*грец. epitheton – додаток*) – словесний художній засіб, що вказує на одну з ознак того предмета, що називається, і має на меті конкретизувати уявлення про нього. Е. – це художнє, образне означення, що підкреслює певну характерну рису явища, предмета, поняття, дії, іноді не просто виділяючи, а й посилюючи. Н-д, Н. Забіла – «яблуня запашна», «квачики чудні», І. Андрусяк – «чорноброва корова», «вередливі хмари». Е. бувають постійні та контекстуально-авторські. Постійний Е. традиційно супроводжує означення предмета: н-д, у фольклорній поезії Дніпро завжди широкий, море – синє, вітер – буйний, гай – зелений, орел – сизокрилий. Контекстуально-авторські Е. виділяють таку рису, яка видається характерною за певних обставин у конкретному контексті. Відчуймо, н-д, як український поет-неокласик М. Драй-Хмара за допомогою Е. показує свою любов до витонченого українського слова:

*Люблю слова, що повнодзвонні,*
*Як мед, пахучі і п'янкі,*
*Слова, що в глибині бездонній*
*Пролежали глухі віки.*

☺ **Епітет** – художнє означення, яке підкреслює певну властивість предмета або явища.

**Епі́фора** (*грец. epiphora – перенесення, повторення*) – стилістична фігура, протилежна анафорі, яка утворюється повтором окремих слів або словосполучень на кінці суміжних мовних одиниць. Н-д:

*Андріївський узвіз*
*А тут же думно йшов Сковорода,*
*Й Тарасова між гір лунка хода,*
*І Леся прозирала хвиль міраж…*
*Чи ваш цей Київ? І Дніпро – чи ваш?*
*……………………………………*
*Бо ж Лисенко гримів тут – гімн кував,*
*І Леонтович небу щедрував,*
*І сотні кобзарів – луна за кряж…*
*Ох, ваш цей Київ, і узвіз цей – ваш.*
(В. Коломієць).

**Е́пос** (*грец. epos – слово, оповідання)* – різновид літературного роду, що оповідає про події, людину, її долю. Виникає Е. у фольклорі (казка, епопея, історико-героїчні пісні, билини). До XVIII ст. Е. був головним жанром літератури. Види Е.: епопея, поема, роман, повість, оповідання, новела, нарис. У сучасному літературознавстві Е. використовується на позначення літературних творів, основною особливістю яких є оповідальний виклад.

**Етю́д**, або **Сту́дія,** або **Образо́к,** або **Шкіц (ескі́з)** (*франц. etude – вправа*) – невеликий за обсягом, переважно безсюжетний твір настроєвого характеру, у якому автор подає конкретну картину, фіксує певний момент, вихоплений із життя, частіше відтворює внутрішній стан людини, нерідко суголосний пейзажу («Цвіт яблуні», «Невідомий» М. Коцюбинського, «Дорога» В. Стефаника, «Три зозулі з поклоном» Гр. Тютюнника).

# Є

**Єва́нгеліє** (*грец. epiphora – добра звістка, новина)* – ранньохристиянські твори, що оповідають про земне життя, вчення, смерть і воскресіння Ісуса Христа. Є. у християнстві – головна книга Нового заповіту, є частиною Біблії. Християнською церквою канонізовано чотири Є.: Є. від Матвія, Марка, Луки, Івана. Переносне значення – книги, у яких укладено основні принципи, правила чогось. Відомі такі Є.: Остромирове, Пересопницьке, від Юди, від Хоми.

☺ **Євангеліє** – частина Біблії, що містить розповіді про життя Ісуса Христа.

# Ж

**Жанр літерату́ри** *(франц. gerne, – рід, вид)* – вид історично встановленої класифікації літературних творів за їх формою, обсягом та іншими ознаками. Літературознавцями визначена триступенева родово-жанрова класифікація: рід – жанр – жанровий різновид. Епічні жанри включають у себе оповідання, новели, нариси, повісті, романи тощо, тобто твори, які мають сюжет і композиційну будову. Ліричні жанри – твори, у яких відображається життя через переживання ліричного героя. До них належать вірші у прозі, ліричні поезії, пісні, гімни тощо. До ліро-епічних жанрів відносимо романи у віршах, поеми, балади, байки. Жанри драматичні – трагедія, драма, комедія. Існують також трагікомедії, інтермедії, мелодрами тощо.

**Жарго́н** (*франц. jargon – незрозуміла мова, безглуздя, базікання)* – один із різновидів соціальних діалектів, який відрізняється від літературної мови використанням специфічної, експресивно забарвленої лексики, синонімів до слів загального вжитку. Ж. виникає серед груп носіїв мови, які

об'єднані спільними професійними інтересами, захопленнями, тривалим перебуванням у певному середовищі. Жаргонізми - це переважно специфічні, емоційно забарвлені назви понять чи предметів, які мають відповідники в літературній мові і надають спілкуванню невимушеності, почасти іронічності, фамільярності. Н-д, бабки – гроші, прикид – одяг, приколотися – створити враження, висіти – постійно знаходитися на сайті, гуглнути – шукати інформацію за допомогою пошукової системи Google, клава – клавіатура комп'ютера.

У художніх творах Ж. використовується з метою створення певного емоційного та соціального колориту або з метою мовленнєвої характеристики героїв.

# З

**Забавля́нки** – музично-поетичні або ритмізовані твори, завданням яких є вплив на фізичний та духовний розвиток дитини. Вони почали формуватися на ранній стадії розвитку людства і супроводжувалися певними рухами та жестами, створюючи радісний, піднесений настрій. З. групують відповідно до віку дитини - одні для немовлят, інші для розвитку мовлення та сприймання дитиною навколишнього світу. Тематика З. є різноманітною, а поетика є наближеною до дитячого світосприйняття. Їх співають або проказують речитативом. З. переплетені порівняннями, метафорами. Н-д:

Н а л о в и л а   б а б а   щ у к

*Чук, чук, чук, чук!*
*Наловила баба щук,*
*Роздивилась в казані -*
*То не щуки, а лини!*
*Чук, чук, чук, чук!*
*Наловив дідуньо щук,*
*Роздививсь у казані -*
*Знов не щуки, а лини!*
*Чук, чук, чук, чук!*
*Обійдемось і без щук.*
*А линки, а линки*
*Повминаєм залюбки!*

(Н. Забіла).

**Зав'я́зка –** елемент сюжету твору, вихідний момент у розвитку дії; епізод, яким починається розвиток сюжету в художньому творі. Як правило, З. розпочинає основний конфлікт, зіткнення антиподів. Іноді їй передує експозиція, проте якщо вона відсутня або дуже стисла, то З. набуває особливої гостроти. Характер З. залежить і від творчої манери автора, і від стильових особливостей твору, і від пошуків нових форм викладу. Кожна окрема композиційна частина твору (глава, дія тощо) має свою З., проте вона підпорядкована основній. Н-д, в оповіданні А. Тесленка «Школяр» З. починається з опису зовнішності Миколки, який насичений пестливими суфіксами («… *школярик гарнесенький був: сумирненький, соромливенький, млявенький… чорнобривенький, білолиценький, носок невеличкий, щічки круглесенькі, ще й чубок кучерями*») та вжито займенник «воно» («*Воно й училось нівроку…*») для увиразнення подальшого перебігу подій, болісного фіналу твору. Іноді автор зумисне ламає усталену форму твору, переносячи З. в іншу частину сюжетної лінії, як, н-д, оповідання «Підпал» Б.Грінченка розпочинається з моменту найвищого напруження дії – кульмінації, а вже потім читач дізнається про події, що передували пожежі та що було після неї.

**За́га́дка –** стислий алегоричний опис подій, предметів, явищ, що їх треба впізнати й назвати; головоломка. Один предмет відображається за допомогою іншого, такого, що має з ним хоча б віддалені, подібні риси, ознаки, схожість. З. існують у всіх народів світу. У давнину З. – засіб випробування мудрості, тепер – народна забавка, основне призначення якої - розвивати в людині кмітливість, здогадливість, інтелект. Відгадування З. припускає наявність знань, уявлень про цілий ряд предметів, явищ світу - всього, що оточує нас, розширює світогляд, привчає до спостережливості, зосереджує увагу. Ще в XIX ст. письменники почали створювати літературні З. (Л. Глібов). Зараз у цьому жанрі працюють Г. Бойко, Т. Коломієць, М. Петренко, Ю. Кругляк та ін. Н-д,

*Я блискуча, гостренька,*
*Маю вічко маленьке.*
*За собою несу*
*Довгу-довгу косу.*
(Голка)

*Мию, мию без жалю,*
*Мию там, де брудно.*
*Цю роботу я люблю,*
*Та від неї худну.*
(Мило)

(Г.Бойко).

☺ **Загадка** – головоломка, стислий твір, у якому певний предмет зображено за допомогою іншого і він має з ним схожі риси та потребує відгадки.

**Заголо́вок** – це назва твору або окремих його частин. За допомогою З. їх структурують, полегшують роботу з виданням, осмислюють окремі частини тексту, готують читача до сприймання нового матеріалу, забезпечують зручність у пошуку вибіркової інформації, акцентують увагу на окремих частинах, підсилюють довідкові функції книги, спрощують пошук частин твору тощо. З. бувають прості та складні. Н-д, розділ I повісті В. Короленка «Діти підземелля» має заголовок «Руїни», розділ II – «Я та мій батько», розділ III – «Нові знайомі», розділ IV – «Знайомство триває», розділ V – «Між сірим камінням», розділ VI – «На сцену з'являється пан Тибурцій», розділ VII – «Восени», розділ VIII – «Лялька».

☺ **Заголовок** – назва твору або окремих його частин.

**Закли́чки** *(від слова закликати)* **–** музично-поетичні твори, в основі яких – вірування народу в магічну силу слова. Адресатом З. є головні небесні світила та явища природи (сонце, дощ, хмари, вітер, вогонь). Слова З. супроводжуються певними магічними діями, відгомони яких наявні і в деяких сучасних текстах. З. багато в чому змінилися від прадавніх часів, проте їхня суть така ж: прохання, щоб пішов дощ, вийшло сонце, щезли хмари. Сучасні З. – власне творчість дітей, вони найчастіше звучать навесні. З. складаються з експозиційної частини та епілогу, у якому звучить певне

бажання. Мелодика З. – речитативно-декламаційна, іноді супроводжується певними рухами рук, голови, тулуба. Н-д:

*Вийди, вийди, сонечко,*
*На дідове полечко,*
*На бабине зіллячко,*
*На наше подвір'ячко,*
*На весняні квіточки,*
*На маленькі діточки,*
*Тут вони граються,*
*Тебе дожидаються.*

☺ **Закличка** – невелика пісенька-звернення до природи, яка виконується групою дітей.

**За́спів** – вступна частина пісні або кожного її куплета. З. – специфічний елемент композиції, який надає загального емоційного настрою не лише початковій строфі, а й усьому творові. Н-д, Олександр Олесь «Княжа Україна»:

*Заспіваю вам не пісню*
*Про стару старовину,*
*Розкажу я вам не казку,*
*А бувальщину одну.*

**Зачи́н –** усталений, традиційний початок оповідних фольклорних творів (казок, билин, дум, історичних пісень). З. закладає інтригу, готує до сприймання розповіді, сприяє запам'ятовуванню творів. Н-д, казка «Про Правду і Кривду»:

«*Жили колись-то два брати: один багатий, а другий бідний, що й не сказати*»; казка «Мудра дівчина»: «*Десь в одному селі жили собі чоловік та жінка*».

☺ **Зачин** – традиційний початок казки.

**Звуконаслі́дування** *(грец. onomatopoieia – творення назв)* – звук, імітація, умовне відтворення звуків природи (тварин, птахів, шум вітру, дощу тощо). Отже, З. – зображальний прийом, що сприяє увиразненню мови художнього твору

шляхом підбору звуків реального навколишнього середовища (ку-ку-рі-ку; ме-ке-ке; ж-ж-ж). Н-д:

Де коза туп, туп,
Там жита сім куп.

(Колядка).

Близькими до З. є словотворчі елементи, які творяться від звуконаслідувальних слів: гупнути, бахнути, гавкнути, мекнути (від «гуп», «бах», «гав», «ме») і є самостійними одиницями мови.

**Зобра́жувальні за́соби** – сукупність мовних засобів, прийомів, способів діяльності письменника, за допомогою яких він досягає мети – творить художньо-естетичну канву твору. До З. з. належать тропи (епітет, порівняння, алегорія, гіпербола, перифраз, символ, оксиморон, літота тощо), стилістичні фігури (повтори, паралелізм, інверсія тощо), принципи фоніки (звуконаслідування, анафора, епіфора тощо), формотворні засоби кожного роду літератури (сюжет, композиція, портрет, пейзаж, інтер'єр, мовлення героїв тощо). З. з. виступають прийомами характеротворення, засобами художньої типізації, елементами майстерності письменника, які створюють неповторність, своєрідність художньої літератури.

# І

**Іде́ал** (*франц. ideal – ідея, першообраз*) – уявлення про найвищу досконалість, що, як взірець, норма і найвища мета, визначає певний спосіб і характер дій людини чи суспільного ладу. І. – найвища мета, до якої прагнуть люди, вищий ступінь етичного уявлення про благо, досконалість у відносинах між людьми. І., як загальна форма діяльності, виступає у всіх сферах суспільного життя: соціальній, політичній, етичній, естетичній тощо. Застосовується як до абстрактних, так і до конкретних речей: ідеал добра, жіночої та чоловічої краси, держави, громадянина тощо.

**Іде́я худо́жнього тво́ру** (*грец. ἰδέα – образ, початок*) **–** називається та головна думка, що служить узагальненим вираженням змісту всього твору і містить у собі оцінку зображених у ньому життєвих явищ. І. х. т. – ставлення письменника до зображення, яке може містити пояснення, оцінку і прагнення. Розкрити І. х. т. – значить зрозуміти ставлення письменника до зображених у творі людських характерів, питань, явищ, предметів. Крім головної І. х. т., у творі можуть бути й похідні від неї. Н-д, І. х. т. В.Винниченка «Федько-халамидник» – возвеличення чесності, незрадливості, почуття власної гідності, винахідливості (Федько) і водночас засудження бешкетливості, схильності до нерозважливих учинків, показної вихованості, манірності, лицемірства, егоїзму (Толі).

☺**Ідея художнього твору** – головна думка; те, чого вчить книга.

**Ілюстра́ція** *(лат. illustratio – освітлення, наочне зображення)* – зображення, що супроводжує текст літературного твору з метою полегшення візуалізації змісту, відчуття форми і є спонуканням для прочитання твору. Особливо значне місце посідає І. у виданні літературно-художніх творів для дітей, надто молодших вікових читацьких груп.

☺**Ілюстрація** – малюнок до літературного твору.

**Імпровіза́ція** *(від лат. improvisus – несподіваний, без підготовки)* – складання твору в процесі його співання чи читання. Так, н-д, Л. Керролл імпровізував, розказуючи казку про пригоди Аліси під час прогулянки з дівчинкою Алісою та її сестрами.

**Інве́рсія** *(лат. inversio – перевертання, переставляння)* – стилістична фігура, яка полягає в незвичному розташуванні слів у реченні з очевидним порушенням синтаксичної конструкції, того порядку слів, що здається нормованим, звичайним, з метою емоційно-смислового увиразнення певного вислову або виділення окремих, найвагоміших у контексті слів. Деякі поети мають схильність до інверсованих сполучень, що стає ознакою їхнього творчого стилю. Н-д:

*Все більш береться золотом*
*Зелений ліс та луг.*

(Н. Забіла).

Нормативно-логічний порядок розташування слів: «Зелений ліс та луг все більш береться золотом», тобто присудок перед підметом повідомляє нам про суб'єкт (ліс та луг) щось нове, увиразнюючи його.

**Інсценіза́ція** *(лат. scaena – сцена)* **–** перероблений для театру, кіно, радіо, телебачення літературний твір. І. – надання літературному творові драматургічної форми для постановки його в театрі тощо з можливістю інтерпретації. Багато І. зроблено до народних казок і творів класиків дитячої літератури.

**Інтер′є́р** *(франц. interior – ближчий до середини)* **–** у художньому творі опис, змалювання внутрішніх приміщень та предметів, що безпосередньо оточують персонажів. За допомогою І. підкреслюють ті чи інші риси, смаки, духовні запити, професію, вдачу, психологічний стан героя, отже, І. виступає засобом характеристики. Н-д, опис кімнати вчителя з оповідання А. Тесленка «Школяр»: «*Книжки рядками стоять на поличках, на столі ясно горить лампа*» – характеризує не тільки професію героя, а й підкреслює внутрішній спокій, врівноваженість, цілеспрямованість та підпорядкованість героя меті свого життя.

**Іро́нія** (*грец. εἰρωνεία – лукавство, насмішка*) **–** слово або словесний зворот, що набувають змісту прямо протилежного до їхнього буквального значення. І. – глузливо-критичне ставлення автора до зображуваного. І. щодо самого себе називається автоіронією. Іронічна інтонація виявляє себе в контексті, близькому сусідстві з іншими висловлюваннями автора. І. зазвичай вказує на ставлення автора до того чи іншого героя, явища, події. Н-д, описуючи Тома Сойєра, Марк Твен постійно вдається до І.: «*На середину дня Том із жалюгідного злидня, яким був уранці, перетворився на справжнього багатія, що потопав у розкошах. Крім згаданих уже коштовностей, він мав дванадцять кульок, поламаний пищик, скельце від синьої пляшки, щоб дивитися крізь нього, порожню котушку, ключ, який нічого не відмикав, грудку крейди, скляну затичку від карафки, олов′яного солдатика, двійко пуголовків, шість пістонів, однооке кошеня, мідну дверну клямку, собачий нашийник – не було тільки собаки…*»

**Істори́зм –** у літературі – це принцип наукового підходу до вивчення об′єктивної дійсності, який вимагає від художника розглядати всі явища природи й суспільного життя в їхньому закономірному історичному розвиткові, враховувати особливості зображуваних подій, виходячи з конкретних умов даної епохи.

# К

**Ка́зка** – це прозовий твір, що походить від народних переказів, твір про вигаданих осіб та події (зазвичай за участі чарівних сил, чаклунів, фей, гномів, велетнів тощо). К. – твір чарівного, авантюрного чи побутового характеру з настановою на вигадку, який сприймається й переживається як реальний. К. відомі з найдавніших часів у всіх народів світу. Сюжет К. багатоепізодний, з драматичним розвитком подій і щасливим закінченням. К. народів світу мають багато спільного, але відзначаються національними особливостями. К., як правило, побутують у багатьох варіантах.

☺ **Казка** – твір про вигадані події та вигаданих осіб.

**Ка́зка кумуляти́вна** *(лат. cumuiare – накопичувати, збільшувати)* – жанрово-композиційний різновид казки про тварин. К. к. – ланцюгова казка, основна засада якої – повторюваність подібних ланок-епізодів, де кожен наступний підсилює перешкоди, про які йшлося в попередньому. Розв'язка настає з появою останньої дійової особи. Н-д, Ведмідь у казці «Рукавичка», Мишка в казці «Ріпка» тощо. К. к. виховує логічне й аналітичне мислення, послідовність запам'ятовування.

**Ка́зка літерату́рна** – казка, створена одним чи декількома авторами, імена яких відомі. Найпопулярніші автори літературних казок: Леся Українка, Н. Забіла, І. Франко, Марійка Підгірянка, Ш. Перро, Г. Андерсен, В. Гауф, О. Пушкін та ін.

☺ **Казка літературна** – твір, написаний одним чи декількома авторами.

**Ка́зка надоку́чливо-безкіне́чна –** казка, у якій багаторазово повторюється один і той же фрагмент тексту. Така казка може тривати безкінечно, без угаву – це залежить від волі як оповідача, так і слухача. Продовженням може стати спеціальна фраза: «Починай спочатку». Сюжет К. н.-б. не розвивається, застиглий, а питання-зв'язка може викликати подив, а іноді й досаду. Н-д:

*Послухайте, люди,*
*Довга байка буде!*
*Був собі горобець,*
*Бабі збив новий горнець.*
*Прилетіла горобчиха,*
*Питається в баби стиха:*
*– А то хто збив вам горнець?*
*Баба каже: «Горобець!»*
*– Підіб'ю йому крильця!*
*Чи казати знов з кінця?*
*Як казати, так казати:*
*Був собі горобець…*

**Ка́зка наро́дна** – це витвір усього суспільства. У К. н. відображені вірування, погляди та уявлення народу. В основі К. н. лежить протиборство між добром і злом, що завершується перемогою добра. Головні українські казкові мотиви: космічні сили, сонце, місяць, вітер, мороз тощо. Надприродні земні єства: лісовик, Баба-Яга, Змій, Кощій Безсмертний тощо. Традиційним, прийнятим у сучасній вітчизняній фольклористиці є поділ К. н. на казки про тварин

(птахів, рослин, комах), чарівні (їх іноді називають героїко-фантастичними) та суспільно-побутові.

☺ **Казка народна** – твір, який вигадав сам народ.

**Ка́зка про твари́н** – генетично найдавніша казка, головні персонажі в якій – звірі, що уособлюють певні людські риси (заєць – боягузтво, лисиця – хитрість, вовк – жорстокість, ведмідь – вайлуватість).

**Ка́зка соціа́льно-побуто́ва** – це твір з гострою викривальністю, чітким розмежуванням персонажів, що репрезентують різні класові сили. У ній відображено мрію простих людей про справедливість, а також засуджено негативні риси характеру і побуту людей.

**Ка́зка фантасти́чна**, або **Чарівна́,** або **Геро́їчна –** це казка, у якій органічно поєднані фантастичне, міфічне та героїчне начала. У цих казках переважають гострі конфлікти, що виникають між позитивними і негативними персонажами. Простим людям (син бідняка чи вдовиці, падчерка, сирітка, працьовитий селянин) протистоять сили зла й неправди (змій, лиха чарівниця, баба-яга). У К. г. діють безстрашні народні богатирі (Котигорошко, Вернигора, Вернидуб). Поетика К. ф. має свої традиційні форми вираження: початок, кінцівка, трикратність повторення окремих мотивів чи сюжетних елементів. Часто зустрічається мотив відповідальних завдань, які мусить виконати позитивний персонаж. Серед моральних якостей героїв найвищими є самовідданість і готовність до самопожертви.

**Казка́р** *(греч. δεικνύναι, λέγειν – казати)* – оповідач казки або письменник, який створює казки. Прикладом сучасного казкаря є Сашко Лірник, що не лише пише казки, а й розказує їх.

**Каламбу́р** *(франц. kalembour)* – сталий вислів, побудований на зіставленні чи поєднанні непоєднуваних, несумісних понять та явищ, що набувають форми нісенітниці. К. вживається здебільшого в сатиричному, іронічному контексті. Н-д: «*На городі бузина, а в Києві дядько*»; «*Дай, боже, нашому теляті вовка з'їсти*»; «*Не бійся собаки – хазяїн на прив'язі*»; «*Ви мовчіть, а ми будемо потакувати*».

**Каноні́чний текст** *(грец. kanon – правило, припис)* – авторський текст в останній редакції, написаний з урахуванням сукупності художніх прийомів та правил, що вважаються обов'язковими в ту чи іншу епоху.

**Ка́тарсис** *(грец. katharsis – очищення)* – естетичне переживання, співчуття героям твору, готовність до подолання аналогічних ситуацій у житті. Термін вжитий Аристотелем (IV ст. до н. е.) в «Поетиці», де, на його думку, трагедія за допомогою жалю і страху викликає у глядачів співчуття до страждань героїв, уболівання за їхню долю, очищаючи і їх самих від пороків.

**Катре́н,** або **Чотириві́рш** – строфа з чотирьох рядків з суміжним, перехресним чи кільцевим римуванням. К. є найпоширенішою і разом з тим найпростішою формою строфічної будови вірша. Ось приклад К. поетеси О. Мамчич:

*Моя чудова мудра мово,*
*Прозора пісня колискова,*
*Недоля віку не остання,*
*Що словом кличе, як бажанням.*

**Кільце́** – композиційний прийом, який полягає в тому, що певні елементи (слова, рядки, строфи) повторюються на початку і в кінці твору або його частини, утворюючи кільце. Н-д:

Г а р н е  с л о в о

*Мама! Мама! – гарне слово,*
*Тільки скажеш – все готове!*
*«Мамо, кашки!» – кашка є.*
*«Мамо, чаю!» – вже наллє.*
*«Мамо, спатки!» – вже роздітий,*
*І у ліжку, і укритий.*
*«Мамо, ніжку зав'яжи!»*
*«Мамо, казку розкажи!»*
*Мама! Мама! – гарне слово,*
*Тільки скажеш – все готове!*

(К. Перелісна).

**Кінці́вка** – заключна частина художнього твору чи повного його розділу. К. можна називати епілог, апофеоз, у байках – мораль, у ліричних віршах – заключні строфи чи рядки, які мають підсумкове значення. Н-д, К. з вірша Т.Шевченка «І Архімед, і Галілей»:

*І на оновленій землі*
*Врага не буде супостата,*
*А буде син, і буде мати,*
*І будуть люди на землі.*

**Класици́зм** *(лат. classicus – зразковий)* – напрям у європейській літературі та мистецтві XVII – XVIII ст., характерною рисою якого була орієнтація на художню творчість стародавньої Греції та Риму. Крім орієнтації на античність, для К. характерний також раціоналізм – прагнення побудови мистецтва на началах розуму.

**Кла́сика,** або **Класи́чна літерату́ра** *(лат. klassicus – зразковий)* – найвизначніші в ідейному й художньому відображенні літературні твори, що дістали загальнонародне визнання і любов, становлять основний фонд національної культури і є внеском у світову культуру. Упродовж віків

людство визнавало класичними лише такі шедеври мистецтва, які витримували перевірку часом, зберігаючи естетичну цінність і значення досконалого художнього зразка для наступних поколінь. Характерними спільними рисами класичного мистецтва є художня правда, глибокогуманістичний ідейний зміст, ясність, відточеність і досконалість художніх форм, адекватних художньому змісту. Автори таких творів і є класиками. Класиками української дитячої літератури вважаються Н. Забіла, М. Трублаїні, А. Костецький, В. Нестайко та багато інших.

**Кобза́р** – український народний співець, що під акомпанемент бандури (а раніше – кобзи) виконує думи, історичні та інші пісні. Найбільш відомими К. XIX – XX ст. були Іван Стрічка, Андрій Шут, Остап Вересай, Іван Кравченко, Павло Носач, Іван Запорожець. К. мистецтво популярне і зараз. Серед відомих К. сучасності є і чернігівець Василь Нечепа.

**Ко́ло дитя́чого чита́ння** – художні твори, написані для дорослих, але цікаві та доступні дітям (вірші й поеми Т. Шевченка, Лесі Українки, О. Пушкіна, І. Франка, проза Л. Толстого, Б. Грінченка, О. Гончара), твори зарубіжних класиків в адаптованих виданнях – «Робінзон Крузо» Д. Дефо, «Спартак» Р. Джованьйолі, «Овід» Е.Л. Войнич.

**Коломи́йка** – поширена на західноукраїнських землях жартівлива танцювальна пісня найрізноманітнішого змісту. Н-д:

*Ой Івасю, Івасуню,*
*Житній колосочку,*
*Ні по чім тя не пізнаю,*
*Лиш по голосочку.*

**Коля́дка** – поетично-пісенний народний твір, який виконується з нагоди святкування Коляди. К. супроводжує магічно-ритуальні різдвяні дійства. Слово «коляда» пов'язане з іменем язичницького божества Коляди, що уособлював народження Сонця в сузір'ї Водолія. З утвердженням християнства на Русі К. набули нового значення, ставши величальними піснями з нагоди народження Ісуса Христа. Н-д:

*Добрий вечір тобі, пане господарю,*
*Радуйся, ой радуйся, земле,*
*Син Божий народився!*
(повторюється після кожного рядка)

*Накривайте столи та все килимами,*
*Та кладіть калачі з ярої пшениці,*
*Бо прийдуть до тебе три празники в гості,*
*А той перший празник – то Різдво Христове,*
*А той другий празник – святого Василя,*
*А той третій празник – святе Водохреща!*

**Ко́мікс** *(англ. comics – комічні смужки з малюнками)* – серія чорно-білих або кольорових малюнків, що ілюструє розвиток сюжету. Малюнки супроводжуються мінімальним, здебільшого діалогічним текстом. У К. іноді використовувалися мотиви та образи світової літератури (Одіссей, Фауст, Мойсей). Найулюбленішими персонажами К. стали Міккі Маус, Тарзан, Супермен, Бетмен).

**Комі́чне** *(грец. komikos – веселий, смішний)* – категорія естетики. К. – обов'язково смішне, але не все те, що смішне, можна назвати К., бо ж є і «порожній» сміх або дурносміх. К. ж завжди змістовне, несе в собі різне емоційне забарвлення – від глибокого обурення до доброзичливого жарту.

**Компози́ція** *(лат. kompositio – складати, поєднувати)* – побудова літературного твору, розміщення й співвідношення всіх його складових частин, порядок розгортання подій і розстановка персонажів, іншими словами, К. – це внутрішня організація, спільна система певних форм або засобів художнього зображення. Існує багато художньо-образних засобів, підпорядкованих законам К.: портрет, пейзаж, інтер′єр, художня деталь, ліричний відступ тощо.

**Конфлі́кт**, або **Колі́зія** *(лат. konflictus або collision – зіткнення)* – суперечність, зіткнення, що лежить в основі боротьби між персонажами і зумовлює розвиток подій у художньому творі. Н-д, в оповіданні М. Трублаїні «Крила рожевої чайки» діє постійний К. між шаманом Ілавірником та дівчинкою Мамаюк (між старим і новим).

**Крила́ті слова́** – яскраві, образні вислови, взяті з літературних творів чи історичних документів, що часто вживаються в мові як прислів′я завдяки їхній влучності, метафоричності й афористичності. Н-д: *На світі вже давно ведеться, / Що нижчий перед вищим гнеться* (Л. Глібов); *У нас нема зерна неправди за собою* (Т. Шевченко); *У ріднім краї навіть дим солодкий та ласкавий* (Леся Українка).

**Крича́лка** – словесно-емоційна реакція дитини на повсякденні події малечого життя: вставання, умивання, одягання тощо. Особливості жанру «підказують», що К. потрібно співати, кричати, верещати, підкоряючись своєрідному ритму: давай, давай – вставай, вставай; качка «кря-кря» – я «ура-ура».

**Кульміна́ція** *(лат. culmen (culminis) – вершина)* – елемент сюжету, що є найвищим моментом напруги в розвитку дії, вершиною конфлікту. К. здебільшого передує розв′язці у творі. Н-д, в оповіданні В. Винниченка «Федько-халамидник» К. є епізод, коли Федько врятував Толика під час льодоходу і

вперше в житті сказав неправду батькові Толика, мовляв, що це він (Федько) штовхнув Толика на крижину. Цим він удруге рятує товариша вже від батькового покарання, беручи провину на себе.

**Купю́ра** *(фр. coupure від couper – відрізати)* – скорочення в тексті твору, пропуски в ньому якихось частин, розділів, сцен, що відбувається в процесі адаптації художнього тексту. За походженням розрізняють К. авторські, редакційні, цензурні. Яскравим прикладом цензурної К. може бути видання поезій В. Симоненка, де у вірші «Задивляюсь у твої зіниці» вилучено строфу, найвірогідніше тому, що Росії не надається тут, як і Америці, роль старшого брата:

*Ради тебе перли в душу сію,*
*Ради тебе мислю і творю.*
*Хай мовчать Америки й Росії,*
*Коли я з тобою* говорю.

# Л

**Лаконі́зм** *(грец. lakŏnismos),* або **Лапіда́рність** *(лат. lapidarius, від lapis – камінь)* – виключна стислість і чіткість при висловленні думок: економність у використанні художніх засобів, яка, проте, не йде на шкоду яскравості і життєвій правдивості змальованих картин і образів твору. Л. є дуже характерною рисою прислів'їв та приказок («*Під лежачий камінь вода не тече*»; «*Поспішиш – людей насмішиш*»; «*У лиху годину взнаєш вірну людину*»). В українській літературі Л. властивий новелам В. Стефаника, Гр. Тютюнника, Г. Косинки, В. Підмогильного, поезії Є. Плужника, М. Зерова та ін.

**Леге́нда** *(лат. legenda – те, що має бути прочитане)* – переказ про якісь події чи людей, оповитий казковістю або фантастикою. В українській літературі відомі Л. про Устима Кармелюка, Олексу Довбуша, Лук'яна Кобилицю, Семена Палія, Марусю Чураївну та ін. Л. рідного народу – привід відчути гордість від того, що ти – українець.

**Лейтмоти́в** *(нім. leitmotiv – основна думка)* – це музичний термін, який іноді вживається і в літературознавстві в значенні головної думки, почуття, настрою, що проходить крізь увесь твір. Н-д, Л. оповідання М. Трублаїні «Пустуни на пароплаві» – відповідальність за тих, кого ми приручили (команди пароплава за мавпочок). У поезії Л. можна визначити завдячуючи повторам. Н-д:

В с я  м о я  р о д и н а
*Мати, мова, Батьківщина –*
*Ось і вся моя родина.*
*Батьківщина, мати, мова –*
*Три цілющих, вічних слова.*
*Батьківщина, мова, мати –*
*Нас повік не роз'єднати.*
(М. Сингаївський).

**Лі́мерик** *(англ. limerick – від назви міста)* **–** короткий гумористичний вірш абсурдного змісту. У його основу покладена безглуздість ситуації чи поведінки героя. Л. складається з п'яти рядків: римуються перший, другий і п'ятий та, відповідно, – третій і четвертий. Л. містить опис ексцентричних дій героя, що проживає в тому чи іншому місці, та реакцію на його дії інших. Цей жанр серед дітей популяризував англійський письменник Е. Лір:

*– Так я й знав, – скрикнув дід з бородою. –*
*Борода мені стала бідою!*
*В ній усяка пташва*
*Кубла, гнізда звива,*
*Порядкує мені* бородою!

До жанру Л. зверталися такі поети, як Л. Керролл, Р. Стівенсон, Марк Твен, Д. Хармс, А. Качан, Ю. Позаяк.

**Лі́рика** *(грец. lyrikos – проголошувати під звуки музичного інструменту ліри)* – один із основних літературних родів, у якому життя відображається через передачу почуттів,

переживань і думок автора (ліричного героя) за певних обставин під впливом певних подій. Виділяють такі ліричні жанри: вірш, пісня, гімн, сатира, елегія, послання, ідилія, епітафія, етюд, монолог, медитація тощо. За основним змістом ліричні вірші часто групують так: громадянська або політична Л., філософська, пейзажна, інтимна тощо. Терміном Л. позначають також певний віршовий твір або сукупність творів.

☺ **Лірика** – твори, написані у віршованій формі.

**Літерату́ра** (*лат. literature – написане, рукопис, від litere – літера, буква)* – у широкому значенні – це всі писані й друковані твори на різні теми, що їх створив певний народ, власне, мистецтво слова.

☺ **Література** – написані й надруковані будь-які твори.

**Літерату́ра детекти́вна** (*англ. detektive – агент розшуку, лат. detectio – розкриття*) – різновид літератури, що включає художні твори, сюжет яких засновано на розкритті загадкових злочинів, зазвичай за допомогою логічного аналізу фактів. Основою конфлікту є зіткнення справедливості та беззаконня, яке закінчується перемогою справедливості. Родоначальником Д. л. вважається Едгар По, американський письменник, який заклав ідеї, що лягли в основу принципів сучасної Л. д. На сьогодні в українській літературі з'явилася серія «Дивний детектив» – перша в сучасній літературі серія дитячих детективів. Розпочав серію А. Кокотюха книжками «Рік пригод. Полювання на золотий кубок» та «Мисливці за привидами». Продовжили Л. Кононович та О. Ільченко, Н. та О. Шевченки, Н. та В. Лапікурови.

☺ **Література детективна** – пригодницька література, твори, сюжет яких засновано на розкритті загадкових злочинів.

**Літерату́ра дидакти́чна** (*грец. didacticos – повчальний*) – повчальні твори, яким надається художня форма для легшого сприйняття та засвоєння філософських, релігійних, морально-етичних та інших знань. До Л. д. належать твори різних жанрів: проповіді, житія, притчі, мораліте, шкільна драма тощо. В українській літературі неприхованим дидактизмом позначені житія, притчі, діалоги Г. Сковороди, п'єси І. Котляревського, Т. Шевченка, збірки поезій І. Франка, М. Рильського, М. Зерова. Найдавніший твір Л. д. – «Повчання» Володимира Мономаха, адресований своїм дітям.

**Літерату́ра дитя́ча –** усна й писемна словесність, творена дітьми. До неї належать безпосередньо пов'язані з грою різні жанри фольклору (лічилки, дражнилки, ігрові пісні тощо). Л. д. також охоплює перші спроби пера юних початківців (поезія, проза тощо), опубліковані в періодиці для дітей («Соняшник», «Барвінок», «Однокласник» та ін.) чи в колективних збірках на зразок «Первоцвіту», «Ластовенятка». Деякі автори в дитячому віці видали свої перші збірки поезій: Марійка Луговик «Білий Бегемотик», Оксана Самара «Посмішка сфінкса» та ін.

Цей термін часто використовується для позначення літератури для дітей.

☺ **Література дитяча –** література, створена дітьми, та книги, що написані для дітей письменниками.

**Літерату́ра для діте́й** – це сукупність літературних творів, створених або адаптованих для дітей з цілком певною метою: звертатися до дитячих емоцій та почуттів, впливати на дитячі пізнавальні здібності, розвивати смаки та вподобання, розважати дитину. Л. д. д. – художні, науково-популярні та публіцистичні твори, написані письменниками для дітей різного віку. Органічним її складником є фольклор (колискові пісні, забавлянки, скоромовки, загадки, легенди, ігрові сюжети, пісні тощо). Літературні твори для дітей представлені іменами Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Олени Пчілки, І. Франка, А. Тесленка, Лесі Українки,

М. Коцюбинського, Б. Грінченка, С. Васильченка, В. Винниченка. Вони заклали основи української Л.д.д., теоретично її обґрунтували, осмислили специфіку, функції і значення. У XX ст. з'явилися твори мистецької вартості, призначені дітям: Гр. Тютюнника «Климко», «Вогник далеко в степу», В. Близнеця «Звук павутинки», «Земля світлячків», І. Багмута «Пригоди чорного кота Лапченка, описані ним самим», О. Іваненко «Тарасові шляхи», І. Малика «Князь Кий», В. Нестайка «Тореадори з Васюківки», «Чудеса в Гарбузянах», В. Симоненка «Цар Плаксій і Лоскотон», «Подорож у країну Навпаки», «Казка про Дурила», М. Вінграновського «Сіроманець», «Первінка», С. Дзюби «Гопки для Кракатунчика». Особливе місце у Л. д. д. посіла літературна спадщина видатного педагога В. Сухомлинського. Поширенню Л. д. д. сприяють видавництва та часописи «Веселка», «Малятко», «Барвінок», «Дзвіночок», «А-ба-ба-га-ла-ма-га», «Школа», «Однокласник» та ін.

**Літерату́ра про діте́й** – художні твори про дітей, що адресовані дорослим читачам, оскільки в них розглядаються складні проблеми (О. Довженко «Зачарована Десна», М. Стельмах «Щедрий вечір», В. Голдінг «Володар мух», Б. Кауфман «Вгору сходами, що ведуть донизу», Д. Селінджер «Ловець у житі»).

**Літерату́ра худо́жня** – вид мистецтва, який образно відтворює суспільне життя в усіх його проявах за допомогою писемного, а до розвитку писемності – усного слова, мови. Л. х. відіграє важливу роль у формуванні суспільної свідомості, у піднесенні загального культурного рівня людей, у поширенні їхніх знань про світ і себе самих, у підвищенні моральності, у розвитку творчої уяви тощо. Л. х. не копіює явища життя, а типізує їх, використовуючи вимисел і умовність.

☺ **Література художня** – художні твори, написані письменниками.

**Літерату́рна мо́ва** – унормована мова, що обслуговує культурні потреби народу. Вона використовується в художній літературі, публіцистиці, засобах масової інформації, установах, навчальних закладах тощо. Л. м. протистоїть діалектам, просторіччю, жаргону і в процесі розвитку культури народу витісняє їх. Мова художньої літератури є найяскравішим і концентрованим вираженням Л. м. Письменники вживають слова в прямому і в переносному значеннях, що виявляється в контексті, використовуючи найрізноманітнішу лексику з художньою метою, а також тропи, фігури стилістичні тощо. У художніх творах розрізняється авторська мова і мова персонажів.

☺ **Літературна мова** – грамотна, красива мова.

**Літо́пис** – найдавніший вид історико-мемуарної прози, що несе в собі розташовані в хронологічному порядку коротенькі нотатки й докладні оповіді (сказання) про історичні події. Найдавніші з них – «Повість минулих літ», «Літопис Самовидця», «Історія Русів».

**Літо́та** *(грец. litotes – простота)* – образний вислів, протилежний гіперболі, який показує з художньою метою ознаки якогось предмета чи явища навмисне у зменшеному вигляді, що часто має поступовий характер, як н-д, в ліричній поезії І. Голля:

*Я не хотів би бути нічим,*
*Як тільки <u>кедром</u> перед твоїм домом,*
*Як тільки <u>гілкою кедра</u>,*
*Як тільки <u>листком на гілці</u>,*
*Як тільки <u>тінню листка</u>,*
*Як тільки <u>свіжістю тіні</u>,*
*Що голубить твої скроні*
*Протягом одної миті.*

(Переклад з французької І. Костецького).

Іноді Л. вживається як засіб вияву ніжності й любові в дитячих творах. Так, у вірші Лесі Українки «На зеленому горбочку» читаємо: «*… Притулилася хатинка, мов маленькая дитинка*». Але найчастіше до Л. вдаються як до засобу осміяння зображуваного. Н-д, у творі Лесі Українки «Казка про Оха-чудотвора»: «*… Сам той Ох на корх заввишки, а на сажень борода*».

**Лічи́лка** – один із жанрів дитячого фольклору, римований віршик, за допомогою якого перелічуються гравці, позначається їхня роль або послідовність у грі. Багато Л. складається із цілком, здавалося б, незрозумілих слів, але дітям подобається сама така загадковість, незвичні співзвуччя, швидкий ритм. Н-д:

*Оно, двоно, троно,*
*Ченчик, пенчик,*
*Суклан, дукман,*
*Імер, димер, джа.*

Серед сучасних дітей побутують Л. як народні, так і літературного походження, створені Н. Забілою, П. Вороньком, О. Підсухою, вони спонукають малюків до словесної творчості.

☺ **Лічилка** – римований віршик, який допомагає перелічувати гравців.

# М

**Мемуа́ри** *(франц. memoires – спогади)* – твори, у яких автори розповідають про події особистого й суспільного життя, про зустрічі з видатними людьми. Найчастіше – це щоденники, спогади, автобіографії, сповіді та записки. М. становлять значний інтерес при вивченні епохи, життєвого та творчого шляху і поглядів діячів літератури й мистецтва. Упорядковані та видані мемуарні книги про класиків української літератури XIX ст. Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесю Українку та ін.

**Мета́фора** *(грец. metaphora – переміщення)* – один із основних тропів; слово чи словосполучення, що розкриває сутність і особливості одного явища через перенесення на нього схожих ознак і властивостей іншого явища. М. близька до порівняння і поряд з іншими тропами дає змогу письменникові краще відтінити потрібну йому рису людини, предмета чи явища. При цьому прямі ознаки поєднуються з переносними. Н-д:

*Мене ліси <u>здоров'ям напували</u>,*
*Коли бродив у їхній гущині.*
*Мені поля <u>задумливо шептали</u>*
*Свої ніким не співані пісні.*
(В. Симоненко).

М. може бути простою, коли вжито один вираз у переносному значенні, і розгорнутою, коли картину змальовано цілим рядом метафор, як н-д, у поезії Б.-І. Антонича при зображенні місяця:

*…і місяць – мідний птах,*
*таємна рожа неба, лампа*
*поетів та сновид*
*веде мене в сріблистих снах*
*зиґзаґом мрії та безумства…*
(«Елегія про перстень молодості»).

Різновидами М. є уособлення, алегорія, символ, оксиморон.

**Мири́лка** – короткий віршований твір, який промовляють діти, що посварилися, на знак примирення. Н-д:

*Мир миром,*
*Пироги з сиром,*
*Вареники в маслі,*
*Ми – дружечки красні,*
*Поцілуймося.*

☺ **Мирилка** – невеличкий вірш про примирення.

**Мініатю́ра** *(лат. minium – червона фарба)* – невеличкі, але цілком закінчені й художньо досконалі епічні та драматичні твори, у яких дається широке узагальнення життєвих явищ. В українській дитячій літературі кращими зразками таких М. є твори В. Сухомлинського, В. Чухліба та ін. У старовинних книгах та рукописах М. називають невеликі малюнки, заставки, у яких з особливою майстерністю вималювано кожну деталь.

**Містифіка́ція літерату́рна** *(грец. mystes – той, хто знає про таємницю, лат. facio – робити)* – літературний твір, автор якого свідомо приписує його іншій людині, реальній чи вигаданій. Так, Ш. Перро автором збірки «Казки моєї матусі Гуски» назвав свого сина Перро д'Арманкура. Дж. Свіфт рукопис роману «Пригоди Гулівера» відіслав до редакції, видавши себе за Ричарда Сімпсона, родича головного героя твору. Багато М. л. приписано вигаданим авторам (н-д, твори Козьми Пруткова, що насправді були написані О. і В. Жемчужниковими та О. Толстим). М. л. використовують як форму літературної боротьби, яка давала можливість обдурити любителів давнини. Використовуючи М.л., гнаний автор мав реальну змогу видати свій твір.

**Мі́ф** *(грец. mythos – слово, переказ)* – оповідь про богів, напівбогів, духів, героїв, надприродні сили та їхню роль у створенні світу і його розвитку. М. відобразили уявлення та вірування людей глибокого минулого і були раннім видом народної творчості, своєрідним художнім відображенням дійсного життя, історичних подій і явищ природи у формі фантастичних оповідань. М. відрізняються від казок тим, що казки і в час їхнього створення сприймалися як плід фантазії, а до М. ставилися як до чогось імовірного. М. відрізнялися й від легенд, бо останні у своїй основі мали якісь реальні факти. В українській міфології відомі М. про боротьбу Велеса з Перуном, про народження Коляди, про козака Мамая.

☺ **Міф** – це розповідь про богів, героїв і створення світу.

**Мо́ва дитя́ча** – мова дітей молодшого віку, що характеризується спрощеною системою фонем і граматичних засобів, простотою синтаксичної будови («моня» – молоко, «гуля» – голуб, «нямати» – їсти, «льоля» – сорочка). М.д. в художній літературі використовується у відтворенні ситуацій спілкування з малими дітьми, для інтимізації, як засіб звукозапису. Н-д: «*Неначе ляля в льолі білій, Святеє сонечко зійшло*» (Т. Шевченко).

**Модерні́зм** *(франц. modern – сучасний)* – так на початку XX ст. часто характеризувалась новітня література з властивою їй новою технікою зображення. В історії українського письменства перші десятиріччя XX ст. видаються одними із найцікавіших періодів, позначених активним протистоянням реалізму і М. Найяскравішими українськими модерністами вважаються Леся Українка, М. Коцюбинський, М. Вороний, М. Семенко, Єв. Плужник, Гео Шкурупій, В. Підмогильний та ін.

**Моли́тва –** усталений текст, який промовляється, виголошується віруючими під час звернення до Бога, до святих. У літературній творчості до написання М. часто звертаються письменники і поети, зокрема й українські: Т. Шевченко, Леся Українка, В. Самійленко, В. Стус, Юрій Клен, Л. Костенко та багато інших. Усім відома «Молитва за Україну», написана О. Кониським і покладена на музику М. Лисенком:

*Боже Великий, Єдиний,*
*Нам Україну храни,*
*Волі і світа промінням*
*Ти її осіни…*

**Моноло́г** *(грец. monos – один і logos – слово)* – розмова персонажа з самим собою або з глядачами, його роздуми вголос. Н-д, М. Дмитрика з оповідання М. Коцюбинського «Маленький грішник»: «*Що зо мною буде? – турбують думки дитячу голову. – Де я подінусь?... Хто мене нагодує, хто зодягне мене, каліку непотрібного?.. Знову старцювати?.. Ні, не буду, не хочу й бачити того Гаврилка, що навчив мене руку простягати… Буду щось робити, на хліб заробляти. Добрі люди поможуть… А де ж ті добрі люди? Є! Я знаю, що є! Адже матінка не дурно казали, що світ не без добрих людей!..*»

☺ **Монолог** – розмова літературного героя із самим собою.

**Мю́зикл** *(англ. musical play – музична вистава)* – різновид музичної драматизованої комедії за сюжетами літературних творів, інколи дитячих («Мері Поппінс» П. Треверс, «Діти капітана Гранта» Ж. Верна, «Вінні-Пух та Всі-Всі-Всі» А. Мілна).

# Н

**На́рис** – оповідний, художньо-публіцистичний твір, у якому автор показує підмічені ним дійсні факти з життя, події, пов'язані з конкретною людиною та її діяльністю. Художній Н. увібрав у себе за способом зображення елементи оповідання і дослідження. Вимисел у Н. відіграє значно меншу роль, аніж в оповіданні, але він необхідний для того, щоб «оживити» конкретний факт. Н. – один із найбільш оперативних жанрів літератури. Н-д: книга Н. для дітей «Ранок магістралі» О. Лупія.

☺ **Нарис –** невеликий прозовий твір про реальні події та людей.

**Небили́ця**, або **Нісені́тниця –** це невеликий розважальний фольклорний чи літературний твір, у якому змішані реальні зв'язки й відносини або розповідь базується на каламбурі. У народі Н. дістала назву «побрехенька», «нісенітниця». Головною вимогою Н. вважають те, щоб «розповідати без слова правди», «плести сім мішків гречаної вовни». Н-д:

*– Їдьмо!*
*– Та ще не запряжено.*
*– Нічого, по дорозі запряжем.*

Улюбленими для дітей стали Н. К. Чуковського «Плутаниця», «Федорине горе», «Муха-цокотуха». В українській літературі для дітей помітне місце займають небилиці Т. Коломієць, Л. Ульяницької, Гр. Бойка та ін.

☺ **Небилиця** – розважальний літературний твір, у якому розповідається про те, чого ніколи не було.

**Неологі́зм** *(грец. neos – новий і logos – слово)* – слова й мовні звороти, створювані для позначення нових предметів чи явищ, вираження нових понять. Постійний розвиток суспільного життя, культури, науки, техніки зумовлює появу нових і нових Н. Після того, як новоутворене слово набуває широкого вжитку, воно перестає бути Н. Популярними стали Н. Т. Шевченка (високочолий), М. Старицького (страдниця, осоння, чарівливий), І. Нечуя-Левицького (самосвідомість), Лесі Українки (провесна, промінь), П. Тичини (колисково, весніти, аркодужний, сонцебризний, акордитись тощо). Проте більшість авторських Н. залишаються особистим надбанням митців і до загального вжитку не надходять.

**Нове́ла** *(італ. novella – новина)*, або **Опові́дка** – надзвичайно стислий розповідний твір про якусь надзвичайну подію з несподіваним фіналом. Сюжет Н. наповнений дієво-психологічним настроєм. У порівнянні з оповіданням Н. здебільшого виростає з достовірної життєвої події й будується навіть не на епізоді, а на якійсь миті з епізоду, де письменник уміє точним виразним штрихом, соковитим словом передати зображення. Майстрами Н. в українській літературі вважаються В.Стефаник, М. Коцюбинський, Є. Гуцало, Гр. Тютюнник, В. Дрозд.

**Но́та бе́не** *(лат. not a bene – зверни увагу, зазнач)* – помітка на книзі, рукописі, документі біля слів, на які слід звернути особливу увагу. Символом Н.б. є латинські букви NB та їх зрощений варіант ℔.

# О

**О́браз худо́жній** – створена засобами мови узагальнена картина реальної дійсності або переживань митця у формі конкретного, життєво повного явища. О. х. звертається, насамперед, до почуття прекрасного й до уяви читача та приводить його до напруженої роботи думки. Читач сприймає точку зору автора й умовно вірить в існування його персонажів, навіть коли твердо знає, що їх ніколи не буває і не могло бути насправді.

**Окси́моро́н,** або **Оксю́моро́н** *(грец. oxymoron – дотепно-безглузде)* – фігура мови, що полягає в поєднанні контрастних понять, які логічно нібито не сумісні, але разом створюють нове уявлення (розумний дурень, сліпий поводир, гірка радість, красномовне мовчання). О. як засіб художньої мови широко вживається в поезії та прозі для вираження нового цілісного поняття або окремого явища, привертаючи увагу до його суперечливої природи. В основі О. часто лежить поєднання двох антонімів:

*Найчистіша душа незрадлива,*
*Найскладніша людина проста.*

(В. Симоненко).

Іноді письменники використовують О. як назви творів («Так пахла тиша» В. Кави, «Космо-Натка» В. Нестайка, «Прекрасні катастрофи» Ю. Смолича, «Жорстоке милосердя» Ю. Мушкетика).

**Омо́німи** *(грец. homonymos – одноіменний)* – слова та їхні форми, що вимовляються чи пишуться однаково, але мають різне значення, яких можна розрізнити тільки в контексті мовлення. Н-д, «ключ» може бути знаряддям для відмикання чи замикання замка, але буває «ключ» для розгадки зашифрованого тексту, або «журавлиний ключ» чи «скрипковий ключ».

☺ **Омоніми** – слова, які пишуться однаково, але мають різне значення.

**Оповіда́ння** – невеликий епічний художній твір про одну чи кілька подій із життя персонажа, що відіграють важливу роль у його долі. В О. можуть фігурувати декілька персонажів. Події, змальовані у творах цього жанру, займають переважно невеликий відрізок часу, їм характерна проста композиція, однолінійний сюжет. Майстрами О. для дітей в українській літературі вважаються М. Коцюбинський, І. Франко, С. Васильченко, В. Винниченко, Ю. Збанацький, М. Трублаїні, Є. Гуцало, Гр. Тютюнник, В. Кава та ін.

☺ **Оповідання** – невеликий прозовий твір.

# П

**Парадо́кс** *(грец. paradoxos – несподіваний, дивний)* – незначне твердження, що розходиться з усталеними поглядами, часом ніби суперечить здоровому глузду, а в дійсності може мати глибокий смисл, наштовхувати на роздуми. Стислістю вислову П. наближається до афоризму, а грою слів нагадує каламбур (Тихіше їдеш – далі будеш). Чимало гумористичних віршів для дітей Гр. Бойка якраз побудовані на П.:

П р о  С т е п а н а  і  с м е т а н у

*Степану спалось непогано:*
*Вночі приснилася сметана,*
*Але у нього, як на зло,*
*З собою ложки не було.*
*А вдруге з ложкою ліг рано –*
*Так не приснилася сметана.*

П. у своїх творах для дітей використовували Ан. Костецький, Т. Коломієць, В. Нестайко, П. Воронько.

**Пареміогра́фія** *(грец. paremio – притча)* – це частина фольклору, яка об'єднує найкоротші жанри, що в образній формі відтворюють найістотніші явища й реалії дійсності: прислів'я, приказки, словесні мініатюри, каламбури, афоризми, вітання, побажання тощо. Дитяча П., окрім перерахованих жанрів, об'єднує в собі й твори, яких укладено самими дітьми: лічилки, прозивалки, дражнилки, мирилки.

**Пейза́ж** *(франц. paysage, від pays – місцевість, країна)* – у літературі це словесне зображення природи. Пейзаж може вказувати на час і місце події, бути засобом створення місцевого колориту, гармонійним чи контрастним тлом для картин людського життя, викликати потрібний письменникові настрій у читачів, допомагати вияву важливих рис характеру персонажів, підкреслювати драматизм подій тощо. М. Рильський писав:

*Часом можна висловити пейзажем*
*Те, для чого слів нема людських.*

Пейзажна лірика для дітей Т. Шевченка, Н. Забіли, Олександра Олеся, М. Стельмаха, Б. Чалого та багатьох інших поетів навчають дитину бачити і відчувати красу природи, плекати її, любити й прикрашати Вітчизну. Картини природи рідного краю, на тлі яких розгортаються події, яскраво змальовані і в прозі для дітей («Ялинка» М. Коцюбинського, «Як вони поживають» О. Копиленка, «Щедрий їжачок» Ю. Збанацького, «Страх» В. Близнеця).

☺ **Пейзаж** – словесне зображення природи.

**Передмо́ва** – вступна стаття до наукового, літературного чи якогось іншого твору, в якій даються попередні пояснення, що сприяють кращому розумінню написаного. Іноді П. до книжок пишуть самі автори. Але найчастіше це роблять упорядники книжок. Так, до хрестоматії «Українська дитяча література» (К. : Вища школа, 2002) П. написав її упорядник А. Козачок.

**Пере́каз** – епічний твір, подібний до історико-географічних легенд чи усних оповідань, про видатні події минулого та їхніх героїв. Від легенд П. відрізняється більшою достовірністю і документованістю змісту, відсутністю фантастики. Існують П. про Богдана Хмельницького, Устима Кармелюка, Семена Палія та інших відомих історичних осіб.

П. називають також короткий виклад змісту твору.

☺ **Переказ** – короткий виклад змісту твору.

**Пере́клад худо́жній** – різновид літературної творчості, передавання художнього тексту однієї мови іншою. Зважаючи на те, наскільки точно Х.п. відтворює оригінал, його називають «вільним», «переспівом», «наслідуванням».

**Періо́дика дитя́ча** – газети та журнали, що адресовані юним читачам. П.д. має свою аудиторію, яка визначається її віком. Для наймолодших – журнали «Малятко», «Пізнайко від 2 до 6», «Мамине сонечко», «Колобочок», «Вінні та його друзі», для старшого дошкільного та молодшого шкільного віку – «Пізнайко від 6», «Маленька Фея та сім гномів», «Чарівна принцеса», «Маленький розумник», «Казковий вечір», «Яблунька», «Зернятко», «Джміль», для підлітків – «Однокласник», «Пригоди», «Країна знань» та багато інших.

**Персона́ж** *(франц. personage, від лат. persona – особа)* – дійова особа мистецького твору, переважно людина. Проте в казках, байках, фантастичних творах у ролі П. можуть виступати й тварини, рослини, речі, природні явища тощо. Залежно від докладності змалювання та функції у творі П. поділяються на головних, другорядних та епізодичних. Вони можуть бути позитивними й негативними. Деякі літературознавці в значенні П. вживають термін «герой твору».

☺ **Персонаж –** дійова особа художнього твору.

**Персоніфіка́ція** (*лат. persona – особа і facio – роблю*) – окремий вид уособлення, коли предметам, явищам і абстрактним поняттям надаються властивості людини для більш яскравого, виразного відтворення зображуваного. Н-д:

*Як бурулька плаче, – то весна надворі,*
*Як роса заплаче, – то вже ранок скоро,*
*Як заплаче дощик, – трави підростають…*

(А. Костецький).

**П'є́са** (*франц. piece – частина*) – у широкому значенні назва будь-якого драматичного жанру (драма, трагедія, комедія тощо). Для дошкільнят і молодших школярів написано п'єси-казки («Летючий корабель» А. Шияна, «Кривенька качечка» М. Пригари, «Троянові діти» Н. Забіли та ін.).

☺ **П'єса** – твір, написаний для театру.

**Підте́кст** – прихований, внутрішній смисл висловлювання; думка та почуття, яких представлено в тексті твору не прямо, а немовби самі по собі, що випливають із сюжетних ситуацій, взаємовідносин і зіткнень персонажів. Так, в оповіданні «Приблуда» С. Васильченка П. розкриває за зовнішньою суворістю і жорсткістю поведінки Параски Калістратівни її чуйність і доброту до дітей-сиріт. П. застосовують і в розмовному стилі («такий розумецький, що далі нікуди»), в ідіоматичних зворотах (мати зуб на когось, утерти носа комусь, народитися в сорочці).

**Пір́іхій** (*грец. pyrrichios, від pyrriche – військовий танок*) – у силабо-тонічній системі П. умовно називається заміна стопи ямба чи хорея стопою з двох ненаголошених складів (UU). Рядок з П. вважається пірихованим:

| | |
|---|---|
| *Іскриться крапелька роси* | U–/U–/UU/U– |
| *На золотім листку калини.* | UU/U–/U–/U–/U |
| *Світ молодіє від краси* | UU/U–/UU/U– |
| *Під небом України.* | U–/UU/U–/U |

(М. Людкевич).

**Післямо́ва –** стаття в кінці книги, написана її автором або літературним критиком. У ній подаються узагальнені думки про твір, використані матеріали, розповідається про персонажів, прототипів тощо. П. вводить читачів у контекст літературного й громадського життя певного часу. Так, у післямові до твору П. Єршова, яка має заголовок «Про казку «Коник-горбоконик», літературознавець В. Анікін та художник В. Мілашевський розказали про історію створення казки на основі її глибинних народних витоків, про художню оригінальність, а також про назви старовинних предметів, побуту, одягу, що зображені на акварелях художника.

**Пі́сня** – словесно-музичний твір, який призначено для співу. П. має строфічну будову. Для неї характерно повторюваність віршів строфи, заспів і приспів, виразна ритмізація. Розрізняють народні П. та П. літературного походження. Дитячим П. властива доступність і простота. Н-д, українська народна П.:

*Бігла кізка топитися,*
*А цапочок дивитися,*
*Впала кізка в ополонку,*
*А цапочок за головку*
*Смик догори.*

**Пі́сня абетко́ва –** абетковий вірш, який покладено на музику. Н-д:

*Абеткову пісеньку весело співать,*
*Абеткову пісеньку треба добре знать.*
*А, Бе, Ве – коник у траві живе,*
*Ге, Ґе, Де, Е – мама донечку веде,*
*Є, Же, Зе – по стежинці жук повзе,*
*И, І, Ї, Й – гріється на сонці змій.*
*Ка, еЛ, еМ – лисенятко під кущем,*
*еН, О, Пе – песик носиком сопе,*
*еР, еС, Те – в полі житечко росте,*
*У, еФ, Ха – я сміюся – ха-ха-ха!*
*Це, Ча, Ша – кіт в дорогу вируша,*
*Ща, Ю, Я – гарна пісенька моя.*
*Знак м'який Ь – помічник мовчазний,*
*Не мовчи, а абеточку учи!*

(Слова С. Андрухович, музика В. Лепешко).

**Пі́сня Велико́дня** – прадавня обрядова пісня, що виконувалася під час найбільшого християнського свята – Воскресіння Христового.

**Пі́сня-гра** – пісня, що супроводжує дитячу гру. Н-д, у грі «Подоляночка» одну дівчинку діти оточують колом і співають:

*Десь тут була*
*Подоляночка,*
*Десь тут була*
*Молодесенька.*
*Тут вона впала,*
*До землі припала.*
*Личко не вмивала,*
*Бо води не мала.*

**Пі́сня жартівли́ва** – фольклорний та літературний пісенний твір гумористичного чи сатиричного змісту («Сіяв мужик просо», «На поточку прала», «Ой там, на точку, на базарі»). Наводимо приклад П. ж. «Грицю, Грицю, до роботи»:

*Грицю, Грицю, до роботи!*
*В Гриця порвані чоботи…*
*Грицю, Грицю, до телят!*
*В Гриця ніженьки болять…*
*Грицю, Грицю, молотити!*
*Гриць не здужає робити…*
*Грицю, Грицю, врубай дров!*
*Кахи-кахи! Нездоров…*
*Грицю, Грицю, роби хліб!*
*Кахи-кахи! Щось охрип…*
*Грицю, Грицю, іди їсти!*
*Дайте, дайте мені сісти!*

**Пі́сня колиско́ва** – ліричний пісенний твір, який виконується матір′ю (рідше іншими членами родини) над колискою дитини для того, щоб її приспати. У цих піснях виявляється любов матері до дитини, думи про її майбутнє.

П. к. властиві проста мелодія та ритм, що відповідають гойданню колиски. У П. к. часто фігурує чарівний образ сну, дрімоти, котика, голуба тощо:

*Ходить сон коло вікон,*
*Дрімота коло плота.*
*Питається сон дрімоти*
*– А де будеш ночувати?*
*– Де хатина тепленька,*
*Де дитина маленька.*

Вірші, названі колисковими, писали Т. Шевченко, Леся Українка, М. Рильський, Т. Коломієць, М. Вінграновський та ін. Н-д:

К о л и с к о в а

*Спіть, діточки, спіть,*
*Віченька стуліть!*
*Дрібен дощик стукотить,*
*Вікнам казку гомонить…*
*Дрібен дощик пада там,*
*А тут тихо, тепло нам.*
*При матусі рідненькій,*
*У світлиці чистенькій.*
*Спіть, діточки, спіть.*
*Віченька стуліть.*

(Марійка Підгірянка).

**Пі́сня купа́льська** – календарно-обрядова пісенна поезія, що виконувалася перед початком жнив під час святкування Івана Купала. Вона збігається з датою літнього сонцестояння. На свято Купала молодь розважалася біля вогнищ, дівчата кидали у річку вінки, ворожили. Більшість П.к. присвячено темі кохання:

*Ой, на Купала вогонь горить,*
*Ой, там Ганнусю перевозять.*
*Ой, помаленьку її везіте,*
*Її віночка не загубіте.*
*Її віночек рутвяненький,*
*Її Іванко молоденький…*

Оповитий пісенною поетикою купальський обряд здавна приваблював багатьох письменників – М. Гоголя («Вечір проти Івана Купала»), М. Коцюбинського («Як ми їздили до Криниці»), М. Стельмаха («На Івана Купала»).

**Плагіа́т** *(лат. plagiatus – викрадений)* – умисне привласнення авторства чужого художнього твору чи наукової праці, а також запозичення їхніх фрагментів. Не слід плутати з П. наслідування, творчу інтерпретацію. Н-д, казка російського письменника О. Толстого «Золотий ключик» не є П. повісті італійського письменника К. Коллоді «Пригоди Піноккіо», а казка ще одного російського письменника К. Чуковського «Айболить» – казки англійського літератора Ф. Лофтінга «Лікар Дулітл і звірі». Слід розуміти, що всі мистецькі та наукові твори тією чи іншою мірою базуються на раніше створених працях.

**По́вість** – прозовий твір, який за обсягом посідає проміжне місце між романом та оповіданням. Однолінійний сюжет П. розкриває вагомі історичні події чи важливі етапи життя людини та будується на одному або декількох конфліктах.

☺ **Повість** – прозовий твір, у якому описуються важливі історичні події та життя людей. П. більша за оповідання й менша за роман.

**Пое́зія** *(грец. poiēsis – творчість)* – один із трьох основних типів літературної творчості. П. – ритмічна словесна творчість, відмінна від прози. Поняттям П. позначаються і віршовані твори певного автора. П. для дітей має свої особливості, про що говорила А.Барто: «*Адже у дитячій поезії, безумовно, є свої закони. Вона, наприклад, особливо широко користується зображальними засобами народної поезії. У кращих віршах для дітей ми знаходимо гіперболу, повтори, звуконаслідування, влучну гру слів, лічилку, загадку*».

☺ **Поезія** – твори, написані віршами.

**Пое́ма** *(грец. роіēта – твір)* – ліро-епічний віршований твір, у якому зображено значні події та яскраві характери. П. характерний цільний сюжет, розгортання якого відбувається на фоні авторських переживань, роздумів з приводу конфліктних ситуацій в житті ліричного героя. П. властива емоційність розповіді, глибокий ліризм. Важливе місце посідає П. в класичній та сучасній українській літературі (Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, П. Тичина, Л. Костенко, Л. Горлач). П. для дітей писали Олександр Олесь («Водяничок»), П. Тичина («Дзвінкоблакитне»), Б. Чалий («Барвінок і Весна») та ін. Іноді П. називають прозовий роман («Мертві душі» М. Гоголя, «Поема про море» О. Довженка, «Педагогічна поема» А. Макаренка).

☺ **Поема** – віршований твір, у якому зображено значні події.

**Порівня́ння** – художній засіб, який полягає в тому, що пояснення одного предмета чи явища відбувається за допомогою іншого, подібного до нього. У П. часто використовуються сполучники: як, мов, немов, наче, ніби, буцім. Н-д, у народній казці «Ріпка»використовуються такі П.: «*Спочатку така, як мишка була, тоді як буряк, потім як кулак, тоді як два і нарешті стала, як дідова голова*».

☺ **Порівняння** – пояснення одного предмета за схожістю з іншим.

**Портре́т у літерату́рі** *(франц. portrait – зображення обличчя людини)* – художнє зображення зовнішнього вигляду, одягу, зачіски, жестів, виразу обличчя героя. П. персонажів буває розгорнутим або фрагментарним. Через деталі П. письменник передає сутність людини та її внутрішній світ. Ось, н-д, портрет суворого діда Варави з повісті В.Нестайка «Тореадори з Васюківки»: «*Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішнє листя. Губи тонкі і так стулені, мов у роті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований*».

☺ **Портрет у літературі** – словесне зображення зовнішнього вигляду героя.

**Посвя́та**, або **Присвя́та** – заувага, зроблена автором художнього твору, що вказує на особу (рідні, друзі, колеги) чи подію, яким присвячено цей твір. Як правило, П. лаконічна, проте подекуди має розгорнутий характер. Так, у П. до казки французького письменника А. де Сент-Екзюпері «Маленький принц» зазначено: «*Леонові Верту. Даруйте мені, дітки, що я присвятив цю книжку дорослому. У мене дуже поважне виправдання: той дорослий – мій найкращий приятель. Є й друге виправдання: той дорослий може зрозуміти все на світі, навіть дитячі книжки. І нарешті третє: дорослий живе у Франції, зазнає там голоду й холоду. Йому так треба, щоб його хтось потішив. Та коли все це не може виправдати, то я згоден присвятити отсю книжечку тому хлопцеві, яким був колись мій дорослий приятель. Усі-бо дорослі спершу були дітьми, тільки мало хто з них про теє пам'ятає. Отож я виправлю присвяту: Леонові Верту, коли він був маленьким*».

У романі англійського письменника Р. Стівенсона «Острів скарбів» П. представлено у віршованій формі й адресовано узагальненому образу юного шанувальника пригодницької літератури:

Н е з в а ж л и в о м у   ч и т а ч е в і

*Як повісті про моряків,*
*Про острови, пригоди, шквали,*
*Про тайни схованих скарбів*
*І мандрівців, що їх шукали,*
*Про лиходіїв, що зливали*
*Людською кров'ю чардаки, –*
*Як до смаку тобі припали,*
*Юначе, давні ті книжки,*

*Як Купер, Белентайн старий*
*Для тебе автори бажані, –*
*До рук ти сміливо бери*
*Просте моє оповідання.*
*Коли ж вітрила в океані*
*Тебе не надять, – то покинь:*
*Хай зникне в тьмі пірат останній,*
*А з ним і я, як марна тінь.*

(Переклад М. Рильського).

**Поті́шка**, або **Пестýшка**, або **Забавля́нка** – короткий віршований приспів, яким супроводжується рух при пестуванні (няньченні) дитини:

*Гоп, гоп, гопака!*
*Добра в коника хода,*
*Вуздечки шовкові,*
*Золоті підкови.*

Мова П. лаконічна, образна та багата звуковими зіставленнями. П. сприяють розвитку фонематичного слуху дитини. П. активізують єдність слова та моторики дитини.

**Пре́мія та ко́нкурс (в га́лузі літерату́ри для діте́й)** – 1. Міжнародна премія імені Г.К. Андерсена – премія, яку вручають за видатний внесок у розвиток літератури для дітей найкращим письменникам і художникам-ілюстраторам дитячої книги. Організована 1958 р. Міжнародним комітетом з дитячої та юнацької літератури ЮНЕСКО. Лауреатів оголошують один раз на два роки. Премія вручається 2 квітня, в день народження видатного датського казкаря. Серед нагороджених такі знані письменники, як Е. Фарджон, Т. Янссон, Дж. Крюс, С. Лагерлеф, А. Ліндгрен, Е. Кестнер, Дж. Родарі, а також український письменник Б. Чалий за поему-казку «Барвінок і Весна» (1973). 1979 р. до «Почесного списку Андерсена» вписано ім′я ще одного українця – Вс. Нестайка та його книжку «Тореадори з Васюківки».

2. Міжнародна літературна премія імені А. Ліндгрен. Її засновано 2002 р. на честь видатної шведської дитячої письменниці. Премію отримує автор, чиї дитячі твори написано «в дусі» Пеппі Довгапанчоха. Серед нагороджених – С. Харнетт, К. Кроутер, Ґ. Куєр, М. Місента.

3. Із 1982 р. Національною премією імені Тараса Шевченка стали відзначатися кращі твори літератури та мистецтва для дітей та юнацтва. Серед лауреатів цієї почесної премії дитячі письменники О. Іваненко, В. Рутківський.

4. Премія Кабінету Міністрів України імені Лесі Українки («Літературні твори для дітей та юнацтва»).

Починаючи з 1972 р., присуджується до дня народження Лесі Українки – 25 лютого. Серед лауреатів – Н. Забіла, І. Багмут, О. Іваненко, Ю. Збанацький, Гр. Тютюнник, В. Кава, В. Рутківський, А. Камінчук, Г. Фалькович та ін.

5. Премія імені В.Г. Короленка, починаючи з 1991 р., присуджується за кращу книгу прози та творів для дітей і юнацтва російськомовним авторам. Її лауреатами стали А. Потапова, І. Костиря, Е. Басарія, Ф. Кривін.

6. Серед премій меценатів, закладів та організацій – премія «Великий Їжак», що заснована 2012 р. Вона вручається 1 червня (Міжнародний день захисту дітей). Першим переможцем став дитячий письменник В.Бердт за повість «Мій друг Юрко Циркуль та інші». Премія «Малий Їжак» – відзнака за найкращий твір, написаний дитиною до 15 років; премія «Звук павутинки» імені Віктора Близнеця, що започаткована 2003 р. Її лауреатами стали М. Слабошпицький, В. Рутківський, А. Камінчук, А. Качан, Н. Гуменюк.

7. Літературні конкурси – конкурс видавництва «Грані – Т» «Золотий лелека» (2002), конкурс видавництва «Смолоскип», «Книга року ВВС», «Коронація слова» та ін.

8. Міжнародний каталог «Білі круки» – це перелік 250 найкращих дитячих книжок із понад 40 країн світу, який виходить щорічно з 1996 р. Фахівці обирають з книг, які надходять до Міжнародної Молодіжної Бібліотеки в Мюнхені з усього світу, найкращі видання і формують ТОП-перелік. Серед критеріїв оцінки найкращих книг – літературний стиль і дизайн, універсальність теми, новаторські художні рішення. Каталог «Білі круки» вважають одним із ключових орієнтирів у світі дитячої та підліткової літератури, який визначає світові тенденції для критиків, видавців та продавців книг. В останній період до цього каталогу потрапила казка Т. Прохасько та М. Прохасько «Хто зробить сніг» (2013).

**Приго́дницький**, або **Авантю́рний рома́н** *(франц. avanture – пригода)* – прозовий твір, наповнений пригодами та незвичайними подіями. П. р. властиві динамічний сюжет,

екстремальність ситуацій, чіткий розподіл героїв на позитивних і негативних, неочікувані розв'язки. Зазвичай такі твори мають щасливий фінал. Класичними П.р. вважаються твори англійського письменника Р. Стівенсона «Острів скарбів», американського Д. Лондона «Біле ікло», французького Ж. Верна «Діти капітана Гранта», українського М. Трублаїні «Лахтак», «Шхуна «Колумб».

☺ **Пригодницький роман** – великий за обсягом прозовий твір, у якому описуються пригоди.

**При́казка** – стислий крилатий народний вислів, у якому подається образна характеристика певного явища. На відміну від прислів'я, П. – одночленна та не має повчального значення («*Сім п'ятниць на тиждень*», «*Мовчить, як води в рот набрав*», «*Доброму всюди добре*», «*Діло майстра величає*»).

☺ **Приказка –** короткий вислів, який характеризує певне явище чи людину, але не містить повчання.

**Умі́тка**

**Примі́тка –** коротке доповнення, пояснення й уточнення до основного тексту твору. П. належать чи авторові, чи редакторові, чи упорядникові, чи перекладачеві. За розташуванням розрізняються П. внутрішньотекстові (подаються безпосередньо за фрагментом тексту), підрядкові (внизу сторінки), затекстові (після основного тексту). Особливо П. необхідні в художніх творах для дітей.

☺ **Примітка –** коротке пояснення чи доповнення.

**Примо́вка** – лаконічний вислів, яким починається або закінчується казка, пересипається розповідь. У П. може бути використана рима («*От вам і казочка, а мені бубликів в'язочка*»). П. використовують у формі вітання, запрошення, побажання («*Здорові будьмо, та себе не гудьмо*», «*Сідайте рядком та поговоримо ладком*», «*З роси та води*»).

П. у суто дитячому фольклорі – це музично-віршовані прямі звернення дітей до тварин, комах, рослин, до явищ природи:

*Водичко, водичко,*
*Умий моє личко,*
*Щоб щічки червоніли,*
*А очки синіли,*
*Щоб сміявся роток,*
*Щоб кувався зубок.*

**Прислі́в'я** – короткий крилатий народний вислів, у якому виражено життєвий досвід народу. На відміну від приказки, П. двочленне (частини між собою римуються) та має повчальний характер («*Що написано пером, того не виволочеш і волом*», «*Яка хата, такий тин, який батько, такий син*», «*Умієш говорити, навчися й слухати*», «*Краще не домовити, аніж перемовити*»).

☺ **Прислів'я** – короткий вислів, який характеризує певне явище чи людину та має повчальне значення.

**Проблема́тика літерату́рна** *(грец. problēma – задача)* – сукупність питань в літературному творі. П.л. пов'язана з ідейно-тематичними аспектами художньої творчості та спрямована на ідейне осмислення характерів у літературному творі.

**Про́за** *(лат. prosus – вільний, прямий, prosa oratio – проста, прямо звернена мова)* – один із трьох основних типів літературної творчості; літературний твір, написаний не віршем, а за нормами повсякденної побутової мови. Вагому роль у П. відіграє сюжет, ґрунтовно описані характери та обставини.

☺ **Проза** – твори, написані не віршем.

**Прозива́лка** – невеликий римований твір, який передає дитячу реакцію в момент сварки чи суперечки. Вона може супроводжуватись різними жестами, гримасами чи діями. П. засвідчує бажання самоствердитись через дошкульне слово, встановити справедливість, покарати кривдника, стати на захист слабшого:

*Савка-булавка*
*З гори покотився,*
*Помелом вдавився.*
*Давайте лопати,*
*Будем попихати!*

**Проло́г** *(грец. prologos від pro – перед і logos – слово)* – глава чи розділ художнього твору, у яких автор знайомить читачів із фактами, що мали місце до розвитку основного сюжету. У П. письменник може розкрити задум і мету твору, розказати про прототипів героїв тощо. Так, англійський письменник Дж. Даррелл у повісті «Моя сім'я та інші звірі» написав П. під заголовком «Слово на свій захист», у якому познайомив читачів з членами своєї родини, висловив подяку всім причетним до творчого процесу, особливо матері, якій і присвятив цей твір, а також запевнив у правдивості описаних подій.

**Просторі́ччя –** слова чи вирази, характерні для розмовно-побутової мови, що інколи мають відтінок грубості, зневажливості, фамільярності та функціонують на базі літературної мови: віддубасити (побити), рило (обличчя), тища (тисяча). У літературі П. вживаються у мові персонажів зі стилістичною метою.

**Прототи́п,** або **Проо́браз** *(грец. prōtos – перший і typos – відбиток, зразок, форма)* – реальна людина, яка є основою для створення персонажа. П. може бути сам автор. Так, В. Короленко є П. Васі з повісті «Діти підземелля». Зустрічається, що П. певного образу бувають декілька осіб:

пригоди на безлюдному острові, які пережив герой роману Д. Дефо «Робінзон Крузо», трапилися в різний час з шотландським матросом Селькірком, лікарем Пітманом та іншими людьми, історії яких стали відомі авторові.

**Псевдоні́м** *(грец. pseudōnymos, від pseudos – вигадка і onyma – ім’я)* – вигадане ім’я та прізвище письменника. Вибір П. автори мотивували різними причинами: грою слів (Чарльз Лутвідж Доджсон переклав своє ім’я латиною, вийшло «Каролус Людовікус», потім поміняв слова місцями і знову переклав англійською, – так з’явився П. Льюїс Керролл), використанням прізвища рідної людини (Хелен Гофф взяла за П. ім’я батька Треверс та звучне слово Памела), особливостями професії (лоцман С. Клеменс заміряв глибину, що дозволяла пароплаву пройти; коли глибина досягала двох сажнів, тоді майбутній письменник кричав до рубки: «Марк твен!»).

☺ **Псевдонім** – вигадане ім’я та прізвище письменника.

**Публіци́стика** *(лат. publikus – суспільний)* – друковані в періодиці та передані по радіо чи телебаченню твори, яким властивий злободенний громадсько-політичний зміст.

# Р

**Реалі́зм** *(лат. realis – речовий, дійсний)* – художній напрям у літературі та мистецтві XIX ст., який правдиво відтворює закони розвитку світу й суспільства, показує типові характери в типових обставинах.

**Рема́рка** *(франц. remargue – примітка)* – авторські пояснення в драматичному творі, що стосуються часу та обставин дії, віку, зовнішності, жестів, голосу героїв тощо. Так, у дитячій комічній опері Дніпрової Чайки «Коза-дереза» подана Р.: «*Завіса звивається; видно ліс: посередині дуб, праворуч дуба лисиччина нора, ліворуч стежка і просто стежка; трава, бур'ян у лісі, квіточки. Лисичка ходить з віником, обмітає навкруги, чепурить свою хату*».

**Ре́пліка** (*лат. repliko – повертаю назад, відбиваю)* – вислів одного з учасників драматичного діалогу, реакція на чуже висловлювання. Ось, н-д, Р. з п'єси-казки М. Кропивницького «По щучому велінню…»:

Г а л ь к а : *А де Гаврило?*

Х о м а : *Проти неба на землі: коли не стоїть, то сидить або лежить.*

У літературній критиці Р. називають невелике за обсягом спростування чи заперечення неприйнятних для автора положень.

**Рефре́н (***франц. refrain)* – повторення групи слів, рядка чи кількох віршованих рядків у строфах («Думи мої, думи мої…» – Т. Шевченко). Р. у пісні має назву «приспів». Н-д, приспів української народної пісні «Ходить гарбуз по городу»:

*Ой, чи живі, чи здорові*
*Всі родичі гарбузові?*

**Реце́нзія** *(лат. recensio – огляд, оцінка)* – жанр літературної критики, що оцінює твори художньої літератури, визначаючи їхню художню вартість і вказуючи на хиби. Існують такі різновиди жанру Р.: анотація, коротка Р., реферативна Р., звичайна газетна (журнальна) Р., проблемна Р., Р.-діалог, Р.-памфлет, Р.-жарт тощо.

**Ри́ма** *(грец. rhythmos – узгодженість)* – співзвучність закінчень слів у віршових рядках. Р. є звуковим, а не графічним явищем, у ній збігаються звуки, а не букви. Р. бувають точними, коли всі звуки збігаються:

*Враз на сонце, як примара,*
*налетіла чорна хмара.*
(Н. Забіла).

приблизними та неточними, коли співзвучність неповна:

*Ліс такий густий, кошлатий,*
*і дерев у нім багато.*
(Н. Забіла).

Багатшого звучання мають неграматичні рими, що утворюються співзвучністю слів, які належать до різних частин мови:

*Підем в ліс по гриби,*
*Листя скрізь розгреби,*
*Де пеньки старенькі,*
*Там ростуть опеньки.*
(Т. Коломієць).

За місцем наголосу в словах, що римуються, Р. поділяються на чоловічі – з наголосом на останньому складі, жіночі – з наголосом на попередньому складі, дактилічні – з наголосом на третьому складі від кінця, гіпердактилічні – з наголосом далі, ніж на третьому складі.

☺ **Рима –** співзвучність закінчень слів у віршових рядках.

**Ри́ма вну́трішня** – співзвучність слів у вірші не в кінці віршових рядків, як це буває в звичайній римі, а в середині одного рядка. Іноді Р. в. пов'язує слова, розташовані в середині двох суміжних рядків. Н-д:

*Там тополі у полі на волі...*
(П. Тичина).

**Римува́ння** – особливість розташування рим у вірші, інтервал між ними. Розрізняються такі способи римування: суміжне або парне – коли римуються суміжні (сусідні) рядки парами. Таке римування умовно позначаємо: аа бб вв:

*Різдвяна зірка на небо вийде,*
*Малий Ісусик до дітей прийде.*
*Малий Ісусик, Божа Дитинка,*
*Буде Святвечір, буде ялинка.*
*Буде колядка в кожній хатині,*
*Настане втіха на Україні.*
(Народне).

Перехресне римування – коли римуються кінцеві слова парних рядків з парними, а непарні – з непарними: абаб:

*Плаче жовтий ліс листками,*
*Плаче хмаронька дощем,*
*Зайченя мале, без мами,*
*Змокло, бідне, під кущем.*
(Р. Завадович).

Кільцеве або охопне (оповите) римування – коли римуються перший рядок з четвертим, а другий – з третім: абба:

*Весна прийшла у кожен дім!*
*Співають тепер всюди*
*Про сонце й щастя люди, –*
*Так радісно усім.*
(Т. Шевченко).

Внутрішнє римування – коли кінець рядка римується з якимось словом з середини віршованого рядка:

*Пісню калинову я складаю знову,*
*І з людьми розмову серцем я веду…*
*Тишина, ні руху… Небо землю слуха,*
*Падають десь яблука в саду.*
(В. Сосюра).

Монорима – коли рядки пов'язані однією римою:
*Жив собі зайчик в бузиновій хатці,*
*Мився з миски, спав на канапці,*
*Мав кожуха і сіренькі капці.*
(Олександр Олесь).

**Рито́ричне запита́ння** – це таке запитання, яке ставиться не для того, щоб дістати на нього відповідь, а щоб привернути увагу до певного явища чи самим запитанням висловити ствердну думку. Н-д:

*Хто вам сказав, що я слабка,*
*що я корюся долі?*
*Хіба тремтить моя рука,*
*чи пісня й думка кволі?*
(Леся Українка).

**Робінзона́да** – літературні твори, у яких зображено пригоди, морські подорожі, серйозні випробовування для героїв, що за сюжетом схожі на роман Д. Дефо «Життя та дивовижні пригоди Робінзона Крузо». Ремінісценції Р. найчастіше використовуються в літературі для дітей («Таємничий острів» Ж. Верна, «Острів скарбів» Р. Стівенсона, «Шхуна Колумб» М. Трублаїні, «Курилові острови» Ю. Збанацького, «Тореадори з Васюківки» В. Нестайка).

**Ро́ди літерату́ри** – способи відображення життя в літературному творі: епос, лірика, драма.

**Ро́звиток ді́ї** – розгортання подій у художньому творі, що виростають із зав'язки, розповідь автора про життя, стосунки та вчинки персонажів. Рушієм цього елемента сюжету є загострення конфлікту, інтрига. Н-д, в оповіданні М. Коцюбинського «Ялинка» автор передає напружений Р.д. Розповідач на початку твору розказує, що у святий вечір в оселі Якима панував смуток: не було грошей, щоб викупити в шевця чоботи дружини. Раптом до хати зайшов чоловік, який за три карбованці готовий купити ялинку для панів. Василькові до сліз стало жаль зеленої красуні, та батько все ж її зрубав. Хлопчик мав відвезти ялинку до міста. Конфлікт із суворою дійсністю підсилюється іншими обставинами. У дорозі погода змінилася: вітер насунув снігові хмари, почалася хуртовина. Сани зламалися, Василько заблукав, у лісі вили вовки. А вдома батько й мати занепокоїлися. Вранці, позичивши коней, вони поїхали шукати сина. Побачивши поламані сани, батьки Василька подумали, що син загинув. Та раптом з'явився наймит, який розказав, що хлопчик живий. Зустрівшись з батьками, Василько розказав про свої пригоди. Автор високо оцінює мужність селянської дитини.

**Розв'я́зка** – елемент сюжету, що представляє розв'язання конфлікту та показує наслідки розвитку дії. Р. розвивається дуже швидко і, як правило, подається в кінці твору. Так, у повісті В. Короленка «Діти підземелля» Тибурцій Драб після смерті Марусі приніс у дім пана судді ляльку, яку Василько дав погратися хворій дівчинці. Драб розказав батькові Василька про його благородний вчинок, після чого взаємостосунки рідних людей налагодилися.

**Розповіда́ч**, або **Оповіда́ч,** або **Нара́тор** *(лат. narrator – розповідач)* – вигадана автором особа, від імені якої в епічному творі ведеться розповідь. Р. водночас є і автором, і персонажем. В українському літературознавстві побутують терміни «Р.» і «оповідач». Р. веде оповідь від третьої особи, а оповідач виступає у формі першої особи (н-д, Павло Завгородній у повісті В. Нестайка «Тореадори з Васюківки»).

**Рома́н** *(франц. roman )* – жанр епічної літератури, у якому широко охоплено життєві події. Р. великий за обсягом, складний за побудовою, має кілька головних сюжетних ліній, велику кількість персонажів. Діти вподобали адаптовані варіанти просвітницького роману Д. Дефо «Життя та дивовижні пригоди Робінзона Крузо», перші дві частини сатиричного роману Дж. Свіфта «Мандри Гулівера», історичні романи В. Скотта, пригодницький роман Р. Стівенсона «Острів скарбів», соціально-побутовий роман Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома».

☺ **Роман** – великий прозовий твір із багатьма героями.

**Романти́зм** *(франц. romantisme)* – напрям у літературі та мистецтві, який протиставляє буденному життю високі ідеали, сильні переживання, прекрасні душевні пориви непересічної особистості. Автор романтичного твору показує те життя, яке він хотів би бачити.

**Руко́пис** – текст твору, написаний його автором. Цим терміном називають і оригінал твору.

# С

**Сарка́зм** *(грец. sarkasmos – терзання)* – дошкульна викривальна насмішка, сповнена ненависті та презирства. Об′єктом С. є негативні суспільні явища. Яскравими прикладами С. наповнено роман Д. Свіфта «Мандри Гулівера».

**Сати́ра** *(лат. satira – суміш, всяка всячина)* – спосіб художнього відображення дійсності, який полягає в осміянні негативного. На відміну від гумору, С. має викривальний характер. У сатиричних творах активно використовується художня гіперболізація. Сатира в українській літературі зросла на ґрунті усної народної творчості. Багато сатиричних картин і образів в українських казках, інтермедіях, у творах І. Вишенського, Г. Сковороди, І. Котляревського, Л.Глібова. Широко відомі твори-сатири Т. Шевченка «Кавказ», «Сон», «І мертвим, і живим». Сучасні письменники Л. Костенко, В. Симоненко, І. Світличний використовують С. у своїх творах викривального змісту.

**Сила́бо-тоні́чне** *(грец. syllable – склад і tonos – наголос)* **віршува́ння** – система віршування, що базується на чергуванні наголошених і ненаголошених складів. До С.-т. в. належать двоскладові стопи (ямб і хорей) та трискладові стопи (дактиль, амфібрахій, анапест). Відповідно так називають і віршові розміри.

**Си́мвол** *(грец. symbolon – умовний знак, натяк)* – умовне означення певного явища чи поняття (хліб-сіль – С. гостинності українців, змія – С. мудрості, Нарцис – С. самозакоханості). Про традиційні національні символи українців ідеться у вірші Н. Талиманчук «Без верби й калини»:

*А до мене знову*
*Мамин голос лине:*
*«Без верби й калини*
*Нема України».*

**Синкве́йн (***від франц. cinguain – п'ять)* – п'ятирядковий вірш без рим, що виник на початку XX ст. у США під впливом японської поезії. Так званий дидактичний С. використовується для розвитку образного мовлення дітей. Він будується на змістовій основі: перший рядок – тема С. в одному слові; другий рядок – двома словами визначення властивостей обраної теми; третій рядок – трьома дієсловами чи дієприкметниковими зворотами передача характерних дій зазначеного об'єкта; четвертий рядок – фразою з чотирьох слів висловлення особистого враження про об'єкт; п'ятий рядок – використання одного слова-резюме, яке має передати суть явища чи об'єкта. Написання С. активізує пізнавальну активність дітей, сприяє формуванню їхнього розумового та мовленнєвого розвитку, сприяє самовираженню. Н-д:

*Весна.*
*Сонячна, тепла.*
*Зігріває, розквітає, пробуджує.*
*Хочеться іти на прогулянку.*
*Весело.*

Маленьким поетам не обов'язково чітко дотримуватися форм С.

**Сино́німи** *(грец. synōnymos – однойменний)* – слова, відмінні за звучанням, але однакові чи близькі за змістом (діти, малеча, дітвора, дрібнота, дитинчата, дітлашня, дріб'язок, мілкота, небожата, дріб).

☺ **Синоніми** – слова, які близькі за змістом, але відмінні за звучанням.

**Сказа́ння** – фольклорний, літературний твір історичного і легендарного характеру, у якому розповідається про події минулого. У С. можуть використовуватися як достовірні, так і вигадані відомості про історичних осіб («Сказання про Бориса і Гліба», «Оповіді про запорожців, опришків, гайдамаків» та ін.).

**Скоромо́вка,** або **Спотика́нка** – малий поетичний жанр дитячого фольклору. С. побудована на дотепній грі важковимовних слів («В сіни Мусій сіно носив», «Надворі погода розмокропогодилася»). С. призначена для тренування артикуляційного апарату дитини. Сама назва підказує, як треба читати С.: «*Скоро, скоро мовить Ганка скоромовки-спотиканки, слово в слово слова ловко скоро мовить скоромовки*» (Г. Бойко). У цьому жанрі працюють українські письменники Т. Коломієць, В. Войтович, Л. Пшенична, В. Коломієць, І. Січовик, А. Кочан, О. Орач та ін.). Н-д:

*Біжать*
*Стежини*
*Поміж ожини.*
*І вже у Жені*
*Ожина*
*В жмені.*

(Гр. Бойко).

☺ **Скоромовка** – вислів, який важко виговорити, особливо швидко.

**Сміши́нки** – гумористичні віршовані мініатюри про різні смішні життєві випадки. Н-д:

Д і д у с е в а   б і д а

*– Ой, дідусю,*
*Чом це в тебе*
*Біла борода?*
*– То зі мною,*
*Люба внучко,*
*Трапилась біда.*
*Я в обід якогось дня*
*За столом крутився.*
*Перекинув там горня*
*Й молоком облився.*

(В. Ладижець).

**Сponде́й** *(грец. spondeios)* – у силабо-тонічній системі (при ямбах та хореях) зводиться до двох наголошених складів (– –), виступаючи у віршовому рідку допоміжною стопою:

*Я єсть народ, якого* – –/U–/U–/U
*Правди сила* –U/–U
*Ніким звойована ще не була…* U–/U–/UU/UU/UU/U–

(П. Тичина).

**Стиль** *(лат. stilus – паличка для письма)* – творча індивідуальна манера письменника. С. може характеризувати твори певного часу.

**Стопа́** – найкоротший відрізок віршового метра, до якого входить група складів з незмінним наголосом. Стопа буває двоскладова (ямб, хорей, пірихій, спондей), трискладова (дактиль, анапест, амфібрахій).

**Страши́лка** – жанр дитячого фольклорного епосу, який передає малолітнім дітям жахливу історію, попередження небезпеки, погрозу тощо. В С. представлені надприродні сили, казкові чи фантастичні персонажі, елементи «чорного

гумору». С. властиві тексти, що характерні традиційному фольклору (про біса, русалку, бабая тощо). Оповідь, як правило, ведеться від третьої особи. Найпоширеніша тема – загадкова смерть чи вбивство. У колористиці переважають чорний і червоний – кольори смерті та крові. Часто вживаються такі деталі: темна кімната, отруйна їжа, страшний чоловік тощо. У С. є спільні риси з казковим епосом, замовляннями, ворожіннями, прокляттями та іншими жанрами. С. може мати й віршовану форму:

Страшилка про бабая

*Я прийду до тебе уночі,*
*Буду в ліжку їсти калачі.*
*Крихтами тобі там насмічу.*
*Як сварити станеш – утечу.*
*Ти на крихтах не заснеш ніяк,*
*І зі злості станеш, як буряк.*
*«Ха-ха-ха, – сміятись буду я. –*
*Бійтесь, неслухняні, бабая!»*

(Народне).

С. сприяють переборювати страх у дітей.

**Строфа́** *(грец. strophē – поворот, зміна)* – поєднання кількох віршованих рядків, що пов'язані між собою системою рим та інтонацією. С. може складатися з різної кількості віршованих рядків: від двовіршів до вісімнадцятивіршів. У літературі для дітей частіше використовуються дво-, три- та чотиривірші.

**Сюже́т** *(франц. sujet – тема, предмет)* – перебіг подій, покладених в основу епічних, драматичних, інколи ліричних творів. У С. умовно визначають такі основні елементи: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація та розв'язка.

☺ **Сюжет** – послідовність подій, про які розказується в художньому творі.

# Т

**Тавтоло́гія** *(грец. tauto – те саме і logos – слово, вчення)* – спеціальне або непередбачене повторення тих самих або близьких за значенням слів. Як стилістична фігура Т. посилює емоційність і ритмічність мови («жили-були», «часто-густо», «старий-престарий»). Тавтологічні звороти можуть бути вадою мовлення («молодий юнак», «вільна вакансія», «повний аншлаг»).

**Тараба́рська мо́ва** – навмисне спотворення мови додаванням до кожного складу певного звукосполучення або однотипною зміною кінцевих складів або їх переставлянням у суміжних словах. Це робить мову незрозумілою для тих, хто не знає способу застосованого «словотворення». Н-д, «Кахо качу кабо карщу» – «Хочу борщу». В Україні XVIII – початку XIX ст. Т. м. користувалися бурсаки. Т. м. вживається як різновид арґо чи засіб розваги серед дітей, інколи в молодіжному середовищі.

**Те́ма** *(грец. thema – основа)* – коло подій та життєвих явищ, які представлені в художньому творі. Тема разом з ідеєю створює ідейно-тематичну єдність.

☺ **Тема** – життєві події, що описані в художньому творі.

**Тип** *(грец. typos – відбиток, форма)* – образ, який увібрав у собі особливості групи людей, залишаючись яскравою індивідуальністю. Т. уособлює велику кількість особистостей, але постає перед читачем як конкретна жива людина. У світовій літературі для дітей Гулівер Дж. Свіфта концентрує в собі Т. мандрівника, Сілвер Р. Стівенсона – підступного ватажка піратів, Пеппі Довгапанчоха А. Ліндгрен – непосидючу дівчинку, Щасливий Принц О. Вайлда – самовіддану любов.

**Траге́дія** *(грец. tragōibia – козлина пісня)* – жанр драми, драматичний твір із дуже гострим конфліктом. Герой Т. знаходиться у безвихідній ситуації та часто гине. Оскільки дитяча психологія не сприймає сумних фіналів, пов'язаних зі смертю позитивних героїв, Т. не властива літературі для дітей.

**Троп** *(грец. tropos – зворот)* – слово або словосполучення, вжите в переносному значенні. Основні різновиди Т. – порівняння, метафора, метонімія, синекдоха, епітет, гіпербола, літота, іронія тощо.

# У

**У́смішка** – різновид гумористики, введений в українську літературу Остапом Вишнею, автором збірок «Вишневі усмішки». Ряд У. письменника адресовано юним читачам (збірки «Молоді будьмо», «Великі ростіть», «Дітям»).

**Уті́шка** – жанр дитячого фольклору, лаконічні віршові примовки, пісеньки, що супроводжують ігрові рухи, фізичні вправи. У. використовується для розваги малюків, для формування рухової координації:

*Куй, куй, чобіток!*
*Подай, бабо, молоток!*
*Не подаси молотка –*
*Не підкую чобітка.*

**Усо́блення** – художній прийом (один із видів метафор), при якому неживому предмету, явищу чи поняттю надаються людські властивості. Н-д:

*Мене ізмалку люблять всі дерева,*
*І розуміє бузиновий Пан,*
*Чому верба, від крапель кришталева,*
*Мені сказала «Здрастуй!» крізь туман.*

(Л. Костенко).

# Ф

**Фа́була** *(лат. fibula – байка, переказ)* – ланцюг подій і пригод, поданий у причинно-часовій послідовності. Ф. відрізняється від сюжету послідовністю викладу подій.

**Фанта́стика** *(грец. phantastikē – здатність уявляти)* – художні твори, у яких змальовані нереальні події, що видаються за правдоподібні (казка, епос, алегорія, сатира, утопія, фентезі).

☺ **Фантастика** – твори, у яких розповідається про неймовірні події.

**Фейлето́н** *(франц. feuilleton – аркуш)* – жанр художньо-публіцистичної літератури злободенного характеру. Події у Ф. зображено в сатиричному або гумористичному плані. Так, Остап Вишня у Ф. «Дзвонарі» висміяв любителів телефонних дзвінків, тобто «дзвонарів», які імітують бурхливу діяльність безкінечними дзвінками до «потрібних» людей. Ф. може набирати різноманітні форми (гумористичне оповідання, лист, щоденник, комедійна сцена тощо).

**Фе́нтезі** *(англ. fantasy – вигадка)* – жанровий різновид фантастики, характерний використанням ірраціональних мотивів чарівництва, магії, лицарства, зображенням віртуальних світів із середньовічними реаліями. Жанр Ф. утвердився у 60-ті роки, починаючи з роману англійського письменника Дж. –Р. –Р. Толкієна «Володар кілець». Він визначив такі фабульні складники Ф., як одужання (поновлення ясного погляду на довкілля), втеча (не від життя, а від сучасності), розрада. Події Ф. розгортаються у віртуальному просторі. Самотній герой здійснює Квест (шлях), тобто мандри у пошуках гармонії. У Ф. наявні паралельні світи. Існує кілька різновидів Ф.: героїчне, мрія та чарівництво, наукове, філософське, політичне.

У юних читачів великою популярністю користуються твори зарубіжних письменників Дж. –Р.- Р. Толкієна, К.-С. Льюїса, Дж. Роулінг та ін. В українській літературі популярне казкове Ф. (О. Дерманський «Король Буків, або Таємниця Смарагдової книги», Н. Воскресенська «Руда Ворона», «Останнє бажання короля»).

**Фігу́рний,** або **Ембле́мний вірш** (*лат. figura – зовнішній вигляд, образ)* – це вірш, зовнішня, графічна форма якого нагадує певний предмет. Такі вірші писали ще в Стародавній Греції.

Автори Ф.в. спочатку малювали контур предмета, після чого під цей контур «підганяли» віршові рядки. При цьому намагалися, щоб і зміст твору відповідав обраній для вірша фігурі. Ф. в. здебільшого з’являються в літературі для дітей. Так, у казці Льюїса Керролла «Аліса в Країні Чудес» історія Миші має характерний для неї звивистий вигляд:

Стрів
Мурко мишку
в хаті і почав
їй казати: «Я тебе
п о з и в а ю ,  х о д і м ,
м и ш к о , н а  с у д ;
відкладать
не годить-
ся: будем
нині су-
диться,
бо на мене
з безділля
напав уже
нуд». Каже
мишка Мур-
кові: «Що за
суд безго-
ловий?
Ні судді, ні
підсудка,
ми не
знайде-
мо тут».
Сам я вис-
туплю хутко
за суддю
й за під-
судка;
вже
і ви-
рок
го-
то-
вий:
то-
бі,
ми-
ш-
ко,
ка-
пу-
т
!

**Фіна́л** *(італ. finale, від лат. finis – кінець)* – завершення художнього твору. Ф. може збігатися з розв'язкою. Іноді вживається термін «фінальна сцена» – остання сцена дії чи всієї вистави.

☺ **Фінал** – завершення художнього твору.

**Фолькло́р дитя́чий** – народна творчість для дітей, що поділяється на три групи: 1. Твори, які поступово перейшли від дорослих до дітей (казки, обрядові пісні, загадки, приказки, прислів'я); 2. Різні види фольклору, створені дорослими для дітей (колискові пісні, пестушки, утішки, небилиці); 3. Власне дитячий фольклор (лічилки, дражнилки, прозивалки), творцями і виконавцями якого є діти. Ф. д. – важливий засіб виховання, частина народної педагогіки.

# Х – Я

**Хоре́й** *(грец. choreios , від choros – хор)* – у силабо-тонічному віршуванні – двоскладова стопа з наголосом на першому складі (– U):

| | |
|---|---|
| *Ненька наша Україна –* | –U/–U/UU/–U |
| *Мова рідна, рідний спів.* | –U/–U/–U/– |
| *Це земля свята, єдина* | UU/–U/–U/–U |
| *Наших прадідів-батьків.* | –U/–U/UU/– |

(М. Щербак).

К. Чуковський справедливо стверджував, що у творчості самих дітей переважає Х.

**Хрестома́тія (**_грец. chrēstos – корисний і manthanō – вивчаю)_ – навчальна книга, що містить систематично дібрану інформацію (художні, наукові твори або їхні уривки). Різновидом Х. є читанки (К. Ушинський «Рідне слово», «Дитячий світ»).

**Хронoто́п** *(грец. chronos – час і topos – місце)* – взаємозв′язок часових і просторових характеристик явищ, зображених у художньому творі.

**Худо́жні за́соби** – сукупність зображально-виражальних прийомів, за допомогою яких письменник творить. До Х. з. належать тропи (епітет, порівняння, алегорія, гіпербола, перифраз, символ, літота тощо), стилістичні фігури (повтори, інверсія), принципи фоніки (звуконаслідування, анафора), формотворні засоби (сюжет, композиція, портрет, пейзаж, монолог).

**Цита́та** *(нім. zitat, від лат. cito – наводжу, проголошую)* – уривок з іншого твору, що наводиться для аргументації певної думки. Ц. невелика за обсягом, на письмі виділяється лапками, пропуски позначаються трьома крапками, взятими у квадратні дужки. Як правило, Ц. відтворюється мовою, якою написано основний текст, а посилання на джерело подається мовою оригіналу. Ц. можуть бути афоризми, крилаті слова, прислів′я. Ц. використовуються в епіграфах до творів для підсилення авторської ідеї.

**Чуки́калка**, або **Гуци́лка –** народна назва утішок, що супроводжують гойдання та підкидання малюка на коліні дорослого:

*Їде-їде пан-пан*
*На конику сам-сам,*
*А за паном хлоп-хлоп*
*На конику гоп-гоп.*

Ч. має чіткий ритм із повторенням словосполучень: чук-чуки, гуц-гуци, гоп-гоп, а-та-та. Сучасні дитячі поети досить широко використовують поетику Ч. (В. Ладиженець, В. Швець).

**Шара́да** *(франц. charade – базікання, бесіда)* – ускладнена віршована загадка, побудована на грі слів. Слова розбиваються на частини або склади та подаються описово. Якщо Ш. складена за правилами, то задумане слово – це іменник у називному відмінку. А його складовими чи складами можуть бути дієслова, прикметники, прислівники, вигуки та й ті ж іменники. Н-д:

*На неї птах сідає,*
*Вона його гойдає.*
*А «г» на «б» змінить,*
*Звірятком стане вмить.*

(Гілка, білка).

Ш. сприяє розвитку інтелекту та мовлення.

**Щедрі́вка –** жанр народних величальних обрядових пісень, якими зустрічали початок нового хліборобського року (наприкінці березня). Під впливом християнського календаря цикл хліборобського новоріччя українців перенесено до Різдва та календарного Нового року (напередодні 14 січня). Діти та молодь увечері обходили оселі, величали господарів, віншували їх піснями-побажаннями, які мали характерний приспів: «Щедрий вечір, святий вечір, добрим людям на здоров'я». Ось п-д Щ., записаної О. Довженком на своїй малій Батьківщині в Сосниці:

*Що в цьому домочку, як у віночку?*
*Щедрий вечір, добрий вечір!*

(повторюється за кожним рядком)

*Тут господар – багатства володар.*
*Тут господиня – червона калина.*
*Тут діточки, як квіточки.*
*Щедрик, ведрик, дайте вареник,*
*Грудочку кашки і кільце ковбаски…*
*Щедрий вечір, добрий вечір!*

**Ямб** *(грец. iambos – напасник)* – у силабо-тонічній системі – двоскладова стопа з наголосом на другому складі (U –):

| | |
|---|---|
| *Мій Рідний Край –* | U–/U– |
| *Мій рідний світ,* | U–/U– |
| *Це справжній рай* | U–/U– |
| *Дитячих літ.* | U–/U– |
| *Він чарував* | UU/U– |
| *Мої літа,* | U–/U– |
| *Мій Рідний Край –* | U–/U– |
| *Земля свята.* | U–/U– |
| *Мій Рідний Край,* | U–/U– |
| *Земля свята, –* | U–/U– |
| *Це Україна* | UU/U–/U |
| *Золота.* | UU/– |

(Б. Федчук).

# Алфавітний покажчик



## А

## Б

## В

## Г



## Д

## Е



## Є



## Ж



## З

## І



## К

## Л

## П

## Р

## С



## Т



## У



## Ф

## Ч



## Ш



## Ф



## Х



## Ц



## Ч



## Ш



## Щ



## Я

*Наукове видання*

# СЛОВНИК-ДОВІДНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ


Упорядники: ***О.В. Бобир, В.Й. Буденний, О.Б. Мамчич, Н.П. Нікітіна***

За редакцією ***О.В. Бобиря***

Редактор ***Г.І. Гладіна***



Технічний редактор ***О. Єрмоленко***

Комп'ютерна верстка
та макетування ***О. Клімова***

---

Підписано до друку 30.03.2016. Формат 60×84 1/16.
Папір офсетний. Друк на різографі.
Ум. друк арк. 7,67. Обл.-вид. арк. 4,19.
Наклад 100 прим. Зам. № 0043.

ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року
Тел. (0462) 972-664

Віддруковано ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»
14027, м.Чернігів, вул. Станіславського, 40